

I LIETUVOS STATUTO SURAŠYMAS

Stanislovas Lazutka

Profesorius

Edvardas Gudavičius

Profesorius emeritas

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas

El. paštas: egudav@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamas I Lietuvos Statuto kodifikavimo darbas. Analizės metu siekiama detaliau apibrėžti Zamoyskių nuorašo – kontrolinio kanclerio egzemplioriaus – reikšmę surašymo procese ir parodyti, kaip kito užsibrėžimas iš teisinių aktų rinkinio padaryti teismų praktiką apibendrinantį teisiną. Straipsnyje teigiama, kad Zamoyskių nuorašo surašymas užtruko kelerius metus, nes tas nuorašas surašytas ne iš karto ir buvo kancleriui kaip monitoringo priemonė. Ankstesniosios redakcijos pradžios apdorojimas užtruko iki trečio–ketvirtio dešimtmečių sandūros.

Reikšminiai žodžiai: I Lietuvos Statutas, Zamoyskių nuorašas.

Keywords: The first Lithuanian Statute, Zamoyski's transcript.

Įvadas

Stebinantis turtingos XVI a. antro–trečio dešimtmečių teismų praktikos palikimo ir menkos įstatymų leidybos kontrastas vaizdžiai parodo, kokią didelį darbą reikėjo atlikti kodifikuojant I Lietuvos Statutą. Iš paskirų skyrių-lankų sudarytas Zamoyskių nuorašas leidžia išaiškinti užsibrėžtas šito darbo kryptis ir susiklosčiusius jo etapus.

Straipsnyje siekiama:

1. Detaliau apibrėžti Zamoyskių nuorašo – kontrolinio kanclerio egzemplioriaus (retai pasitaikančio monitoriaus) – reikšmę surašymo procese.
2. Parodyti, kaip kito užsibrėžimas iš teisinių aktų rinkinio (1506 Jono Łaskio statuto pavyzdžiu) padaryti teismų praktiką apibendrinantį teisiną.

3. Pasinaudoti I Lietuvos Statuto tyrimais, pasirodžiusiais po akademinio statuto.

1. I Lietuvos Statuto teksto skyrių-lankų popierius

Lietuvos Statuto Zamoyskių nuorašo struktūra rodo, kad atskirais lankais redaguojami jo skyriai¹ skirstytini į dvi grupes – priklausiusius ankstesniajai, nepublikuotai Statuto redakcijai (VIII, IX, XII, XIII)² ir surašytus vėliau (I–VII, X, XI). Skirtingi popieriaus vandenženkliai koncentruojasi skirtinguose lankuose-skyriuose, o imant

¹ S. Lazutka, E. Gudavičius, „Lietuvos statuto Zamoyskių nuorašo struktūra“ (toliau – ZNS), in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. 23, p. 3–24.

² E. Gudavičius, „Ankstesnioji Pirmojo Lietuvos Statuto redakcija“ (toliau – Ankst. red.), in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2001, t. 9, p. 9–16.

I lentelė

Poz.	Lankas	Skyrius	Popieriaus vandenženklis	Surašymo laikas
1	1	I ir II skyriaus registrai	Lelija 1	1526 m.→ ⁵
2	2	III skyriaus registras	–	Po 1531 m. ⁶
3	4	IV ir V skyriaus registrai	–	Po 1531 m.
4	5	VI skyriaus registras	Lelija 2	1531 m. →
5	6	VII skyriaus registras	–	Po 1531 m.
6	7	VIII skyriaus registras	Lelija 1, Lelija 2	Po 1526 m.
7	8	IX skyriaus registras	Lelija 1, Lelija 3	Po 1526 m.
8	9	X skyriaus registras	Lelija 3	1531 m. →
9	10	XI skyriaus registras	–	Po 1531 m.
10	11	XII skyriaus registras	Lelija 1	1526 m. →
11	12	XIII skyriaus registras	Lelija 3	1531 m. →
12	17	I skyrius	Karūna 1, Lelija 2	1528 m. →
13	19	II skyrius	Karūna 2	1527 m. →
14	21	III skyrius	Karūna 2	1527 m.→
15	23	IV skyrius	Lelija 2, Lelija 3	1531 m. →
16	25	V skyrius	Lelija 2	1531 m. →
17	27	VI skyrius	Karūna 4, Karūna 3	1528 m. →
18	29	VII skyrius	Lelija 1, Lelija 3	Po 1526 m.
19	31	VIII skyrius	Lelija 2, Lelija 1	1526–1531 m.
20	33	IX skyrius	Lelija 1	1526 m.
21	35	X skyrius	Lelija 2	1531 m.→
22	37	XI skyrius	Karūna 2	1527 m.→
23	39	XII skyrius	Lelija 1	1526 m.
24	41	XIII skyrius	Lelija 1	1526 m.

kraštutinę pliusinę vandenženklių toleranciją, rankraščio parašymas išsidėsto 1525–1539 m. atkarpoje³. Grafinės ir filigraninės skyrių-lankų savybės leidžia stebėti kiekvieno jų surašymo chronologiją⁴.

I lentelės duomenys leidžia preliminariai suskirstyti skyrius-lankus, turinčius XVI a. trečio dešimtmečio ar pradinės jo datos (12–14, 17–20, 22–24 poz.) ir ketvirtą dešimtmečio (15, 16, 21 poz.) vanden-

ženklus⁷. Tačiau trečiam dešimtmečiui (tiksliau – antrajai jo pusei) priklauso ne vien ankstesniajai Statuto redakcijai priskirtini skyriai, o su ketvirtu dešimtmečiu sietina tik trijų skyrių (IV, V, X) mažuma.

Dešimtys skyrių dauguma nėra vienaitytė. Vien 1526 m. datuojamu popieriumi pasižymi tik trys (IX, XII, XIII) skyriai. Straipsnių pavadinimai (antraštės) čia surašyti tokiomis pačiomis raidėmis kaip ir jų tekstas⁸. Teksto raidėmis surašyta ir IX

³ ZNS, p. 11–12.

⁴ Ten pat, p. 5–7, 11, 15–20 (I lentelė suveda vandenženklių duomenis).

⁵ Žymima rašymo pradžia; jis tęsėsi ir vėliau.

⁶ Orientuojamasi į tuščių rezervinių lankų popieriaus vyraujančio Lelijos 2 vandenženklio anksčiausiąją ribą.

⁷ Neabejotinai trečiam dešimtmečiui priklauso IX (20 poz.), XII (23 poz.), XIII (24 poz.) skyriai. VIII skyriaus (19 poz.) popieriaus baigtinė data neatmeta 1531 m. galimumo, bet kartu ir nerodo vėlesnės chronologijos. Tai ankstesniąją, nepublikuotą redakciją parodantys skyriai – Ankst. red., p. 9–15.

⁸ ZNS, p. 16, 18.

bei XIII skyrių antraštė, bet XII skyriuje jai jau panaudotos sukaligrafintos didžiosios raidės⁹ (jos buvo panaudotos ir visų likusių Statuto skyrių antraštėms¹⁰). Tai leidžia IX ir XIII skyrius laikyti seniausiais surašytais. Turbūt tuo pačiu metu buvo pradėtas surašyti ir XII skyrius, tik jo surašymas galėjo šiek tiek užtrukti¹¹. Mišriu popieriumi pasižymintio VIII skyriaus antraštė parašyta didžiosiomis raidėmis, o straipsnių antraštėms, kaip ir IX ar XIII skyriuose, panaudotos teksto raidės¹². Tai, kas pasakyta, rodo, kad Zamoyskių nuorašo skyriai-lankai buvo pradėti surašyti, panaudojant teksto reguliariojo kursyvo raides ir straipsnių bei skyrių antraštėms, tai matome IX ir XIII skyriuose. Visur kitur skyrių antraštėms jau buvo panaudotos sukaligrafintos didžiosios raidės. Vadinasi, jos galėjo atsirasti dar surašant trečio dešimtmečio popieriuje rodančius ankstesniąją Statuto redakciją¹³ skyrius-lankus. Straipsnių antraštėse padidintos raidės pakeitė teksto raides vėliau, tai buvo padaryta II–V ir X–XI skyriuose-lankuose¹⁴. Antraščių formato keitimas gali suteikti papildomų duomenų, aiškinantis skyrių-lankų parašymo chronologiją.

2. Statuto teksto archetipo, atspindinčio Zamoyskių nuoraše, klausimas

Zamoyskių nuorašo XIII skyriaus antraštėje nurodoma, kad tai paskutinis skyrius, tai padaryta ir registre¹⁵. Teksto I skyrius

eina po Statuto antraštės ir įžangos, o savo antraštės neturi, bet jo registre antraštė jau yra¹⁶. XIII skyrius (41 lankas) yra seniausias¹⁷, I skyrius (17 lankas) rašytas kiek vėliau ir pabaigtas, ko gera, vėliausiai, nes jo registrą jau teko surašyti įrištame ar įrišamame foliante¹⁸. Pats skyrius pradėtas rašyti ankstyvame, Karūnos 1 vandenženklis, baigtas – vėlesniame, Lelijos 2, popieriuje. Pastarasis vandenženklis maždaug vyrauja rezerviniuose skyrių lankuose (konkrečiai – 18, 20, 22, 26, 28, 34, 40)¹⁹, tokiame popieriuje surašyti ir į nuorašo foliantą įrišti giesmės „Bogurodzica“, VI bei VIII (iš dalies) skyrių registrų lankai²⁰.

Zamoyskių nuorašo I ir VI skyriuose (17 ir 27 lankuose) randame jų ankstyvo pradėjimo ir vėlyvo užbaigimo požymius (straipsnių antraščių teksto ir registrų papildančias raides, I skyriaus vėlyvą registrą ir VI skyriaus vėlyvus straipsnius jo rezerve)²¹. Tokius požymius randame ir kai kuriuose kituose skyriuose²². Vis dėlto šiuo požiūriu išskirtinas vienas atvejis: tik I ir VI skyrių (17 ir 27 lank.) popieriuje randame po vieną lapą su vieninteliais visame foliante Karūnos 1 ir Karūnos 4 vandenženkliais, o kartu tokio lapo suporavimą su kitokio vandenženklis popieriumi²³. I skyriuje suporuoti Karūnos 1 ir Lelijos 2, VI – Karūnos 3 ir Karūnos 4 vandenženkliai, skyriai pradėti surašyti nuo Karūnos

mis, Vilnius, 1991, t. 2, d. 1 (toliau – PLS, t. 2, d. 1), p. 56, 294.

¹⁶ Ten pat, p. 30, 62, 64; S. Lazutka, *Pirmasis Lietuvos statutas (1529 m.). Zamoyskių ir Firlejų rankraščių nuorašų paleografija ir faksimilės*, Vilnius, 2007 (toliau – Pal. ir faks.), p. 33, 67–68.

¹⁷ Plg. 8 nuor. ir ZNS, p. 4.

¹⁸ ZNS, p. 7–8, 14–15.

¹⁹ Plg. 6 nuor.

²⁰ ZNS, p. 5.

²¹ Ten pat, p. 4, 6, 8, 14–16.

²² Ten pat, p. 16, 20 (2 ir 3 lent.).

²³ Ten pat, p. 5–7 (1 lent.).

⁹ Ten pat.

¹⁰ Ten pat, p. 16.

¹¹ Ankst. red., p. 14–15.

¹² ZNS, p. 7, 16.

¹³ Ankst. red., p. 13–15 (VIII, IX, XII, XIII skyriai).

¹⁴ ZNS, p. 16. Tai I lentelės 19–25, 21, 22 poz.

¹⁵ S. Lazutka ir kt., *Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbo-*

1 (folianto 143 p.) ir Karūnos 3 (273 p.)²⁴ vandenženklių popieriaus. Pastaruoju vandenženkliu pažymėto popieriaus foliante tėra tik 2 lapai (abu 27 lanke). Tai leidžia šį vandenženklį laikyti tokiu pat (ar beveik tokiu) retu kaip ir Karūna 4. Dauguma vandenženklių atlasuose pateikiamų Karūnos 1–2 ir 3 pavyzdžių nurodomi Šv. Romos imperijos vietovėmis²⁵. E. Laucevičius Karūnos vandenženklus irgi sieja su Vokietijos dirbtuvėmis, jo atlaso 1577 figūra labai artima 17-o lanko Karūnos 1 vandenženkliui ir buvo aptikta 1528 m. Vilniuje surašytame dokumente²⁶. Visi šie duomenys leidžia Zamoyskių nuorašo Karūnos vandenženklių popierių laikyti XVI a. trečio dešimtmečio antros pusės (akcentuojant 1528 m.) vokiečių produkcija ir sieti jį turinčių lankų bent jau surašymo pradžią su paskutiniu šio dešimtmečio trečdaliu. Vieną išlygą čia reikia padaryti tik Karūnos 2 vandenženklio popieriui: jo datavimas neapsiriboja vien 1528, o nusiţesia iki 1534 m.²⁷ Šiame popieriuje surašytiems II, III ir XI skyriams būdingi ir kai kurie vėlesnės grafikos požymiai.

I skyriaus surašymas prasidėjo nuo vienintelio Karūnos 1 popieriaus (143 p.). Ilgai užtrukęs procesas vyko atskirais tarpais²⁸. Nors ir anksti pradėtas, I skyrius vis dėlto negretintinas su seniausiais, parodančiais ankstesniąją redakciją, 33-ju, 39-u, 41-u (IX, XII, XIII skyrių) lankais. Jie yra seniausi Statuto teksto poţiūriu, tačiau, kalbant apie visą Zamoyskių foli-

antą, juos galbūt lenkia žydų privilegijai skirtas 16 lankas, surašytas Jaučio galvos vandenženklio popieriuje, datuojamame 1525–1529 m.²⁹ Šiaip ar taip, galima sakyti, kad šie keturi lankai sudėti iš antrosios trečio dešimtmečio pusės veikiausiai vokiško popieriaus partijų. Beje, vienetinis Karūnos 1, 3 ir 4 popierius į Zamoyskių foliantą galėjo patekti iš partijos likučių.

Statuto I skyriuje (17 lanke) susiduria „likutinis“ Karūnos 1 ir vėlesnis gausiausio Lelijos 2 vandenženklio popierius. Apţvelkime Lelijos 2 ir beveik tiek pat esančių Lelijos 1 vandenženklių pasiskirstymą foliante³⁰:

II lentelėje 62 % sudaro skyrių registrų (1–6 poz.) ir skyrių rezervų (11–13, 15, 17, 18, 20, 22, 24, 26, 28 poz.) lankai. Tai surašyta folianto dalis, kurios jau prireikę norint jį įrišti. Todėl faktiškai galima kalbėti apie Statuto folianto surašymo etapus Karūnos ar Lelijos (2, 3) vandenženklių popieriuje. Chronologiškai Karūnos etapas labiau orientuotinas į trečio dešimtmečio antrąją pusę, Lelijos (2, 3) – į trečio–ketvirto dešimtmečių sandūrą³¹. 17-ame (I skyriaus) lanke fiziškai susiduria Karūnos ir Lelijos etapai: skyrius buvo pradėtas rašyti Karūnos 1 ir baigtas po beţenklio lapo įdėtame Lelijos 2 popieriuje³². Šitas susidūrimas įvyko įrišant foliantą, arba yra chronologiškai labai šiam įrišimui artimas. Etapai rodo surašymo laiką, vandenžen-

²⁴ Prieš jį dar ėjo neturinčio vandenženklio popieriaus 271–272 puslapiai.

²⁵ ZNS, p. 10, 12 (tikslaus Karūnos 3 analogo surasti nepavyko).

²⁶ Ten pat, p. 10–11; E. Laucevičius, 1967, p. 125, 196, 219.

²⁷ ZNS, p. 10–11.

²⁸ S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 10–12.

²⁹ ZNS, p. 5, 10–11.

³⁰ Ten pat, p. 5–7. Siekiant praplėsti popieriaus panaudojimo foną, į II lentelę įtraukti ir kai kurie Lelijos 3 vandenženklis lankai – 9, 24, 30 (5, 15, 20 poz.).

³¹ Plg. 7 nuor.

³² ZNS, I lent. (5–6 p.). Nekreipiamas dėmesys į prirašytą 161 puslapį, priklausančią jau Karūnos 1 popieriui. Kito rašovo įrašyta straipsnio antraštė rodo vėlyvą (galbūt net įrišus) paties straipsnio įrašymą – ten pat, p. 8. Žr. taip pat: 18 nuor.; Pastabos..., p. 9–10.

II lentelė

Poz.	Lankas	Paskirtis	Vandenženkliai ³³
1	1	I skyriaus registras	Lelija 1
2	5	VI skyriaus registras	Lelija 2
3	7	VIII skyriaus registras	Lelija 1, Lelija 2
4	8	IX skyriaus registras	Lelija 1, Lelija 3
5	9	X skyriaus registras	Lelija 3
6	11	XII skyriaus registras	Lelija 1
7	13	Bogurodzica	Lelija 2, Lelija 2
8	14	Zigmanto II panegirika	Lelija 1
9	15	Kazimiero privilegija	Lelija 1
10	17	I skyrius	Lelija 2, Karūna 2
11	18	I skyriaus rezervas	Lelija 2
12	20	II skyriaus rezervas	Lelija 2, Lelija 3
13	22	III skyriaus rezervas	Lelija 2, Lelija 3
14	23	IV skyrius	Lelija 2, Lelija 3
15	24	IV skyriaus rezervas	Lelija 3
16	25	V skyrius	Lelija 2
17	26	V skyriaus rezervas	Lelija 2
18	28	VI skyriaus rezervas	Lelija 2, Lelija 3
19	29	VII skyrius	Lelija 1, Lelija 3
20	30	VII skyriaus rezervas	Lelija 3
21	31	VIII skyrius	Lelija 2, Lelija 1
22	32	VIII skyriaus rezervas	Lelija 1
23	33	IX skyrius	Lelija 1
24	34	IX skyriaus rezervas	Lelija 2
25	35	X skyrius	Lelija 2
26	36	X skyriaus rezervas	Lelija 1 (?)
27	39	XII skyrius	Lelija 1
28	40	XII skyriaus rezervas	Lelija 2
29	41	XIII skyrius	Lelija 1

kliai – jo objektus. To reikia nepamiršti, kalbant apie jų chronologiją. Karūnos (3, galbūt ir 2) lankai (27, galbūt 19, 21, 37) buvo surašyti dar negalvojant apie įrišimo operaciją. Tą patį galima pasakyti ir apie 16 (Jaučio galvos vandenženklį)³⁴ lanką. Vadinasi, Lelijos (2, 3) popieriaus

panaudojimo etapas išryškėja kaip tokio popieriaus didžiausio panaudojimo metas, o 17-as lankas paliudija šio panaudojimo pradžią, fiziškai išsidėsčiusią prieš pačią įrišimo operaciją ir po jos. Savo ruožtu, Jaučio galvos popieriaus 16-ą lanką (žydų privilegiją) galima be išlygų priskirti Karūnos (trečio dešimtmečio antros pusės) etapui, nesietinam su jokiais pasirošimo įrišimui veiksmais.

Vandenženklis maždaug apibrėžia įsi-
gyto ar panaudoto popieriaus partiją. Leli-

³³ Mišriuose (skirtingo popieriaus) lankuose pusjuodžiu šriftu žymimas lanko pirmojo puslapio vandenženklis. Jei tas puslapis tuščias, pirmas prirašytasis žymimas kursyvu.

³⁴ ZNS, p. 5, 12.

jos 1 ir Lelijos 2 partijų panaudojimą parodo II lentelė. Abiejų partijų vandenženklių analogai orientuoti į Lenkijos karalijoje naudotą popierių, bet aiškiai skiriasi jų chronologija: Lelija 2 sietina su įrišimu, o Lelija 1 neabejotinai yra ankstesnė. Pastarosios popieriuje surašyti 33-io, 39-o, 41-o (IX, XII, XIII skyrių) lankai, kol kas labiau priskirtini Karūnos etapui ir parodantys ankstesniąją Statuto redakciją. Galima pasakyti, kad šitie lankai žymi paties I Statuto teksto surašymo pradžią. Bet tokią jau viso folianto surašymo pradžią žymi ir 14 (Zigmanto II panegirikos) bei 15 (Kazimiero privilegijos) lankai, surašyti tos pačios partijos (Lelijos 1) popieriuje³⁵. Tam pačiam etapui priskirtinas ir 16-as (žydų privilegijos) lankas, surašytas vokiškame (Jaučio galvos) popieriuje³⁶. Be išlygų galima tvirtinti, kad Zamoyskių nuorašas buvo pradėtas surašyti numatant jau visą jo, kaip folianto ar rinkinio, perspektyvą. Surašyta dviem srautais – apdorojant ankstesniąją Statuto redakciją ir įrašant į rinkinį didžiojo kunigaikščio aktus. Zamoyskių nuorašo foliante tai darė vienas rašovas, bet ką galime pasakyti apie konkrečius jo naudotus archetipus? Aktų sraute tenka orientuotis į Lietuvos Metriką. Kebliau yra su Statuto skyriais: nenurašyta nuo užbaigto protografo, nes paskirų skyrių ir straipsnių kūrimo procesas atsispindi ne vienoje Zamoyskių nuorašo vietoje³⁷. Tačiau galima užtikrintai pasakyti, kad neturime kalbėti apie Statuto teksto bendrą ar ištiso rankraščio archetipą, nes šis procesas vyko susidarant atskiriems lankams-skyriams.

3. Zamoyskių folianto įrišimo chronologinio suorientavimo klausimas

Du iš originaliosios (žinomi trys rankraščiai) redakcijos nuorašų yra „Dalykų sumos“ foliantai (Zamoyskių ir Działyńskio), lotyniškąją redakciją žinome vien iš jų (Lauryno ir Pulavų nuorašai), seniausias žinomas išplėstinės redakcijos rankraštis (Ališavos) taip pat yra toks foliantas³⁸. Skiriasi paskirų foliantų sudedamosios dalys, tačiau visuose rasime pratarinę (Zigmanto II panegiriką), Statuto tekstą bei registrą, Kazimiero ir žydų privilegijas³⁹. Vadinas, į Zamoyskių foliantą buvo įrašyti (ar nurašyti) lankai, priklausę tiek prieš įrišimą, tiek po jo atsiradusiems srautams. Tokių lankų išsidėstymą ir susidūrimą aiškiai parodo II lentelė, t. y. Lelijos 1 ir Lelijos 2–3 popieriaus srautai.

Kaip rodo I lentelė, iš ankstesnės redakcijos apdoroti IX, XII, XIII skyrių lankai priklauso ankstyvajam (1526 m.) Lelijos 1 popieriaus srautui. Juos apdorojant, dar nebuvo kalbos apie pasirodymą įrišti, tačiau jau vadovautasi direktyviniu kodifikacijos nurodymu būtent šiuo metu daugelį straipsnių pradėti įvadine formule „taip pat nustatome“⁴⁰. Lankai buvo įvardyti skyriais (*pozdei*), bet dar nežinota, kiek tokių skyrių bus, todėl skyrių antraštėse, kaip sakytą, nebuvo nurodytas numeris (neabejota tik paskutinio skyriaus-lanko vieta ir tai pažymėta jo antraštėje)⁴¹. Promul-

³⁵ Ten pat, p. 5.

³⁶ Ten pat.

³⁷ Pastabos..., p. 9–11, 14–15, 21.

³⁸ S. Lazutka, E. Gudavičius, *Pirmasis Lietuvos Statutas. Paleografinė ir tekstologinė nuorašų analizė*, Vilnius, 1983, t. 1, d. 1 (toliau – PLS, t. 1, d. 1), p. 301.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ Pastabos..., p. 31.

⁴¹ ZNS, p. 4.

gacinis Statuto straipsnių formulavimas⁴² buvo įvykdytas būtent ankstesniosios keturių skyrių redakcijos archetipuose, atsiradusiuose apdorojant Kazimiero teisyno tekstą⁴³ (beveik visi šio teisyno straipsniai buvo pradedami jungtuku *a*⁴⁴). Galima pasakyti, kad Karūnos sraute (apimančiame Lelijos 1, Jaučio galvos ir pačios Karūnos popieriaus partijas) prasidėjo planingas viso folianto archetipinių lankų surašymas, sinchroniškas kodifikacinio formulio įvedimui. Galime padaryti dar vieną išvadą: Lelijos 1 popieriaus partija (-os) Karūnos sraute yra paskutinė (-ės), nes tokį popierių randame jau 32-ame (VIII skyriaus rezervo) lanke (žr. II lentelę). Tuo pačiu metu jame buvo surašyti ir 14-as (pratarmės) bei 15-as (Kazimiero privilegijos) lankai⁴⁵. Vieną Lelijos 1 lapą vėlyvame 29-ame (VII skyriaus) lanke⁴⁶ reikėtų vertinti kaip likučio panaudojimą.

Atskirai aptartinas 31-as (VIII skyriaus) lankas, kur po sukaligrafintos antrašės eina straipsnio pavadinimu virtusi rudimentinė skyriaus (o gal ir visos ankstesniosios redakcijos) įžanga, mininti didžiojo kunigaikščio parašą⁴⁷. Šiame lanke susiduria Karūnos srautui būdingas Lelijos 1 ir aiškiai rodantis įrišimo operaciją Lelijos 2 popierius. Būtent jame (Zamoyskių nuorašo 336–339 p.) buvo surašyti VIII.1–VIII.8 straipsniai⁴⁸. Toliau eina du

viduriniai lanko lapai Lelijos 1 (341/342, 347/348 puslapių) ir vandenženklis neturinio popieriaus (343/344, 345/346 puslapių) su VIII.9–VIII.18 straipsniais⁴⁹. Šitie duomenys rodo, kad 31-as lankas iš keturių, skirtų ankstesniajai redakcijai apdoroti, I Statuto skyrių (VIII, IX, XII, XIII) lankų buvo pradėtas surašyti vėliau. Žiūrint bendru mastu, pavėluota buvo nedaug: IX ir XII skyrių rezervuose (33 ir 39 lankai) jau randame Lelijos 2 popierių (paskutinis XIII skyrius rezervo neturi), o po VIII skyriaus eina Lelijos 1 rezervas, stebinantis savo dydžiu (trys Lelijos 1 lapai ir trys be vandenženklis)⁵⁰. Kaip ir 29-ame lanke, čia matytinas Lelijos 1 partijos likutis. VIII skyriaus užtrukusio surašymo požymis Zamoyskių nuoraše yra ir jei ne kito rašovo, tai bent tikrai kitu rašalu įrašytas 20-asis (paskutinis) straipsnis⁵¹. Savo užtrukimo požymiais VIII skyrius primena I. Būdinga, kad ir registruose prasitęsia apdorotos ankstesniosios redakcijos lankų ir I skyriaus paralelė: 7-ą (VIII skyriaus), 8-ą (IX skyriaus), 11-ą (XII skyriaus) lankus sudaro du popieriaus lapai (keturi lapai sulenkus), visur į apačią dedant (taip padarant pirmą ir paskutinį lanko lapą) Lelijos 1 lapą, bet prirašant ne jį, o viršutinio (lanko – vidurinio) popieriaus lapo vieną puslapį⁵². Kitaip sakant, šitų trijų skyrių registrai buvo surašyti ne Lelijos 1, o kitame popieriuje (VIII – Le-

⁴² S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 16–23.

⁴³ Ankst. red., p. 15. Ryškiausiai tai parodo XIII skyrius. Išsamiausiai Kazimiero teisyno santykį su I Lietuvos Statutu išnagrinėjo – И. П. Старостина, 1991, p. 279–333.

⁴⁴ Законодательные акты Великого Княжества Литовского XV–XVI в.в., Ленинград, 1936, p. 11–14.

⁴⁵ ZNS, p. 5.

⁴⁶ Ten pat, p. 6.

⁴⁷ S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 28–29.

⁴⁸ ZNS, p. 7.

⁴⁹ Ten pat; S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 183–190.

⁵⁰ ZNS, p. 7. Lelijos 1 lapai tvarkingai sudėti apačioje, parengiant iš jų pirmuosius (ir paskutinius) lanko puslapius.

⁵¹ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 456. Firlejų nuoraše nėra lapo, kuriame turėtų būti šis straipsnis – PLS, t. 1, d. 1, p. 31.

⁵² ZNS, p. 5.

lijos 2, IX – Lelijos 3, XII – neturinčiame vandenženklį)⁵³. Faktiškai taip įrašytas registras buvo tik įdedamas į sulenktą Lelijos 1 lapą ir tai veikiausiai buvo daroma jau įrišant (ar pasiruošiant įrišti) visą foliantą. Panašiai daryta ir su 1-uojų lanku, tik čia Lelijos 1 popieriumi buvo apgaubtas II skyriaus registras, o apgaubiantysis panaudotas kaip rezervas ir vėliau jo dviejuose pirmuosiuose puslapiuose surašytas I skyriaus registras. Čia galima pridurti, kad negausus Lelijos 3 popierius buvo panaudotas sudarant dar 9-ą (X skyriaus registro), 12-ą (XIII skyriaus registro), 22-ą (III skyriaus rezervą), 23-ią (IV skyriaus), 24-ą (IV skyriaus rezervą), 28-ą (VI skyriaus rezervą), 29-ą (VII skyriaus) lankus. Beje, tai irgi vienaip ar kitaip susijusios su folianto įrišimu operacijos. Lelija 3, kaip ir Lelija 2, yra vėlyvos chronologijos rodiklis (žr. I lentelę).

Atskirai aptartinas surašytas neturinčiame vandenženklį popieriuje 4-asis lankas, kuriame IV skyriaus registro lapas gaubia V skyriaus registro lapą. Veikiausiai įrišant buvo žinoma, kad šie paskiruose lapuose surašyti registrai jau nebus papildomi ir abu lapai sudėti į vieną lanką taip, kad IV skyrius eitų prieš V. Rezervo IV skyriaus registrai nebeliko. Jo ir neprireikė, bet galima sakyti, kad jau žinota jo neprireiksiant. Tai įsidėmėtina, nes 234-ame puslapyje IV.15 (paskutinis) straipsnis įrašytas be numerio aiškiai vėliau šviesesniu rašalu, nei po juo, nei po IV.14 straipsniu nėra užbaigimą parodančio riesto kryželio, o 232-as puslapis paliko tuščias, neišnaudojus po IV.12 straipsniu paliktos vietos⁵⁴. Užsitęsęs IV skyriaus

surašymas yra visiškai akivaizdus. Vėluojantį IV.15 straipsnio įrašymą patvirtina ir registras, kuriame jis įrašytas „kita“ rašysena ir nenumeruotas⁵⁵. Ta proga galima dar pažymėti vieną registrų lankų savybę: vien iš neturinčio vandenženklį popieriaus yra sukomplektuoti penki folianto lankai, keturi jų priklauso registrams – 2-as (III sk. reg.), 4-as (IV ir V sk. reg.), 6-as (VII sk. reg.), 10-as (XI sk. reg.); penktasis (38) skirtas XI skyriaus rezervui⁵⁶. Kaip reiktų vertinti du pastaruosius lankus, nes abu susiję su vienu (XI) skyriumi? Galima dar nurodyti panašius labiau ar ne taip susijusių lankų atvejus: 7-as ir 31-as (VIII sk. reg. – VIII sk.; Lelija 1, Lelija 2), 8-as ir 33-ias (IX s. reg. – IX sk.; Lelija 1, Lelija 3), 11-as ir 39-as (XII sk. reg. – XII sk.; Lelija 1) lankai⁵⁷. Pastaraisiais trimis atvejais pasižymi Lelijos 1 popierius, o lankai-skyriai vienaip ar kitaip yra susiję su ankstesniosios redakcijos apdorojimu.

Iš to visko, gal ir atsargiai, darytina išvada: registrų ir rezervų popierius, bent jau su šia redakcija sietiniems skyriams, buvo parenkamas individualiai, taigi nebūta vienos registrų ir rezervų lankų surašymo kampanijos, o jie buvo ruošiami baigiant ar pabaigus surašyti atitinkamą skyriaus lanką. Tokio lanko „gyvenimas“ prasidėdavo parinkus ir atitinkamai sudėjus pluoštą popieriaus lapų, o baigdavosi atsiradusį jame tekstą perkėlus į nuorašą (-us). Tai padarius, rankraštis tapo šitų lankų „kapaviete“. Bet ar visų kitų Zamoyskių nuorašo (folianto) lankų „gyvenimas“ nebuvo toks pats? Nebekalbant metaforomis, pasakytina, kad jo struktūra leidžia

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ Ten pat, p. 4; S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 118–120.

⁵⁵ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 40.

⁵⁶ ZNS, p. 5, 7.

⁵⁷ Ten pat.

bent kiek atskleisti viso archetipinių lankų komplekso susidarymo ypatumus. Paties Zamoyskių rankraščio 1-ąjį lanką (I ir II skyrių registrus) galima pavadinti įrišimo momentą nurodančia gaire: viskas, ką iki tol surašė galimas pagrindinis rašovas, atsirado prieš įrišimo operaciją, I skyriaus registras jos metu ar jau po jos, o smulkūs papildymai keliose vietose, galėję atsirasti ir prieš įrišant, ir įrišus, yra chronologiškai artimi šiai operacijai⁵⁸.

4. Ką rodo Statuto skyrių įvardijimas

Zamoyskių nuorašo struktūra buvo apibūdinta 1980 m. publikacijoje⁵⁹, o stema publikuota 1983 m.⁶⁰, tačiau pastaroji publikacija buvo atiduota į leidyklą dar nesusipažinus su šiuo nuorašu *de visu* ir todėl joje nebuvo pakankamai įvertintas archetipinių lankų komplekso fenomenas. Vengiant kategoriškų tvirtinimų, stengiasi pasakyti labiau apibendrintai ir todėl nurodyti vidinis ir išorinis nuorašų susidarymo arealai. Pasirodžius 1980 m. publikacijai, galima pasakyti, kad tai, kas buvo pavadinta vidiniu arealu, nemaža dalimi atitinka archetipinį kompleksą. Zamoyskių ir DziałyŃskio nuorašai priklauso vidiniam, o Firlejų – išoriniam arealui.

Zamoyskių ir Firlejų nuorašai yra vienalaikiai, atsiradę trečio dešimtmečio pabaigoje–ketvirto dešimtmečio pradžioje. Mūsų temai nurodytinas vienas esminis jų skirtumas: Zamoyskių nuoraše skyrių pavadinimai tekste ir registre nenumuoti (bet lankai sudėti reikiama eile), o Firle-

jų nuoraše numeriai visur jau įrašyti, ir tai buvo ne atskirai įrašoma, o daroma vienu prisėdimu parašant visą antraštę⁶¹. Firlejų nuorašo IV, V, VII, VIII, IX, X skyrių antraščių raidės nesiskiria nuo teksto reguliariojo kursyvo (taip parašyta net ir VIII skyriaus rudimentinė⁶² įžanga)⁶³. II, III, VI, XI, XII skyriuose keli pradiniai antraštės žodžiai sukaligrafunami, padidinant ir jų formatą⁶⁴, o XIII skyriuje taip parašyta, nusitęsusi į vieną eilutę, visa antraštė⁶⁵. Palyginkime abiejų nuorašų skyrių antraščių raides⁶⁶:

Zamoyskių nuoraše teksto raidės išliko tik seniausiuose IX ir XIII skyriuose (9 ir 13 poz.). Firlejų nuorašas kur kas „archajiškesnis“: čia teksto raides randame net šešiuose skyriuose (4, 5, 7–10 poz.). „Archajiškumą“ laikant archetipo poveikiu, o Zamoyskių nuorašą arčiausiu šiam archetipui, „dėsningos“ atrodo tik 9-a ir 13-a pozicijos (tikėtinas išoriniam arealui priklausančio Firlejų nuorašo tarpinis protografas). Pasakyti, ar toks protografas buvo ištisai surašytas rankraštis, ar paskirų lankų kompleksas (kaip ir archetipas), žinoma, bus galima tik peržiūrėjus ir kitas pozicijas, bet „dėsningi“ lankai leis lengviau surasti darbo kryptį.

⁶¹ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 33, 35, 37, 39, 41, 43, 47, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 87, 99, 109, 121, 135, 157, 177, 195, 207, 215, 223, 274, 276, 278, 282, 286, 288, 291, 293, 320, 336, 349, 363, 383, 415, 439, 457, 471, 481, 491, 503.

⁶² S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 28–29.

⁶³ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 349, 363, 415, 439, 457, 471.

⁶⁴ Zamoyskių nuoraše tai apibrėžė kaip *didziųsias raides* – ZNS, p. 16 (2 lent.).

⁶⁵ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 320, 336, 383, 481, 491, 503.

⁶⁶ Duomenis žr. 63–65 nuor.

⁵⁸ Ten pat, p. 4, 8, 13–15.

⁵⁹ Plg. 1 nuor.

⁶⁰ PLS, t. 1, d. 1, p. 292–297. Plg. 38 nuor.

III lentelė

Poz.	Skysiai	Zamoyskių nuorašas	Firlejų nuorašas
1	I ⁶⁷	Didžiosios raidės	Didžiosios raidės
2	II	Didžiosios raidės	Didžiosios raidės
3	III	Didžiosios raidės	Didžiosios raidės
4	IV	Didžiosios raidės	Teksto raidės
5	V	Didžiosios raidės	Teksto raidės
6	VI	Didžiosios raidės	Didžiosios raidės
7	VII	Didžiosios raidės	Teksto raidės
8	VIII	Didžiosios raidės	Teksto raidės
9	IX	Teksto raidės	Teksto raidės
10	X	Didžiosios raidės	Teksto raidės
11	XI	Didžiosios raidės	Didžiosios raidės
12	XII	Didžiosios raidės	Didžiosios raidės
13	XIII	Teksto raidės	Didžiosios raidės

IX skyrius pasižymi dideliu straipsnių „išsibarstymu“ (įvairiose Statuto redakcijose) bei kai kurių straipsnių pavadinimų akivaizdžiu skirtumu tekste ir registre⁶⁸. O štai bene daugiausia senumo požymių turinčio XIII skyriaus⁶⁹ „modernumas“ Firlejų nuoraše tiesiog stebina, nes Zamoyskių nuoraše tik šie abu skyriai išsiskiria, kaip sakytą, savo teksto raidėmis parašytomis antraštėmis⁷⁰. XIII skyriaus straipsnių suskirstymas ir jų pavadinimai sutampa tarp savęs tiek Zamoyskių ar Firlejų nuorašų Statuto tekste, tiek jų registruose⁷¹. Kas kita IX skyriuje. Iš to išeina, kad Statuto skyrių įvardijimo nagrinėti izoliuotai negalima.

5. Statuto IX skyriaus tekstų ir registrų suskirstymo santykis

Palyginkime įvardytą suskirstymą Zamoyskių ir Firlejų nuorašuose:

IV lentelėje iki 4-osios eilutės imtinai visų keturių (2–5) stulpelių tekstai sutampa. 5-oje eilutėje išsiskiria 2-as stulpelis – Zamoyskių nuorašo IX.5 straipsnis⁷², bet tokio straipsnio nežymi nei šio nuorašo registras, nei Firlejų nuorašas (ten visur įvardijamas kitas straipsnis, kurį matome 6-os eilutės 2-ame ir 5-os eilutės 3–5-ame stulpeliuose)⁷³. Firlejų nuoraše šis tekstas neišskirtas į atskirą straipsnį ir sudaro IX.4 straipsnio pabaigą, o abu registrai jo neįvardija⁷⁴. Vienu straipsniu 2-as stulpelis kitus „pralenkia“ (arba 3–5 stulpeliai, tarp savęs sutapdami, „vėluoja“) iki 13-osios eilutės imtinai. Šitaip 2-ajam stulpeliui prireikia 14-os eilutės. Kitur jos nereikėtų (3, 4 stulpeliuose ir matome tuščius langelius), tačiau 5-ajam stulpeliui jos prireikė: čia įvardijamas naujas straipsnis, kurio nematome jokiam kitame pagrindinės redakcijos nuoraše⁷⁵. Šiuo atveju reikia atkreipti dėmesį į Firlejų nuorašo sukeistus

⁶⁷ Čia – Statuto įvardijimas (skyrius neįvardytas).

⁶⁸ Ankst. red., p. 9–13.

⁶⁹ ZNS, p. 12, 16, 18.

⁷⁰ Ten pat, p. 16; ankst. red., p. 28.

⁷¹ PLS, t. 2, d. 1, p. 56, 58, 294, 296, 298, 300, 302, 304, 306, 308, 310.

⁷² Ten pat, p. 199–200.

⁷³ PLS, t. 2, d. 1, p. 248.

⁷⁴ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 53, 288, 463–464.

⁷⁵ Ten pat, p. 288 (jis cituojamas 77 nuorodoje).

IV lentelė

1-as st.	Zamoyskių nuorašas		Firlejų nuorašas	
	Statuto tekstas ⁷⁶	Registras ⁷⁷	Statuto tekstas ⁷⁸	Registras ⁷⁹
Eil.	2	3	4	5
1	1. Кто бы чии ловы...	1. Кто бы чии ловы...	1. Кто бы чии ловы...	1. Кто бы чии ловы...
2	2. Цена зверем	2. Цена зверем	2. Цена зверем	2. Цена зверем
3	3. О борти и озера...	3. Кто борти або сено...	3. О борти, о озера...	3. Кто борти або сенож...
4	4. Кто чужии озера...	4. Кто чужии озера...	4. Кто чужие озера...	4. Кто чужии озера...
5	5. Кто бы в пущи...	5. Кто бы мел спор о...	5. Кто бы мел спор...	5. Кто бы мел спорь о...
6	6. Кто бы мел спор...	6. Кто бы кому озеро...	6. Кто бы кому озе...	6. Кто бы кому озера...
7	7. Кто бы кому озер...	7. Кто бы кому соколь...	7. Кто бы кому сок...	7. Кто бы кому соколье...
8	8. Кто бы кому соко...	8. О бобровые гоны	8. О бобровые гон...	8. О бобровые гоны
9	9. О бобровые гоны	9. О хмелища	9. О хмелища	9. О хмелища
10	10. О хмелища	10. О принады пташы	10. О принады пта...	10. О принады пташы
11	11. О принады пташ...	11. Кто бы принады...	11. Кто бы принад...	11. Кто бы принады...
12	12. Кто бы принады...	12. Устава за дерево...	12. Устава за дере...	12. Устава за дерево...
13	13. Устава за дерево...	13. Цена бчолам	13. Цена пчолам	14 ⁸⁰ . Цена пчолам
14	14. Цена бчолам и...	-----	-----	13. Кто бы... ⁸¹

13-ą ir 14-ą numerius (5 stulpelyje), o Statuto išplėstinėje redakcijoje kaip tik

randame taip įvardytą straipsnį⁸², kaip skamba kito rašovo nereguliuojamu kursyvu prikeverzota Firlejų nuorašo registro 13-ojo straipsnio antraštė⁸³ (14 eil., 5 stulp.). Šis išplėstinės redakcijos straipsnis ir buvo pradėtas IX.14 straipsnio pradžioje esančiais žodžiais⁸⁴.

⁷⁶ Ten pat, p. 244, 246, 248, 250, 252, 254; S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 195–205. Čia ir 72–75 nuor. ilgesnių sakinių cituojama tik pradžia, nes tėra vidinio diktato skirtybės (plg. 6 ir 13 lentelės eilutę).

⁷⁷ PLS, t. 2, d. 1, p. 50, 52; S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 53.

⁷⁸ PLS, t. 2, d. 1, p. 242, 244, 246, 248, 250, 252, 254; S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 457–469.

⁷⁹ PLS, t. 2, d. 1, p. 50, 52; S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 288.

⁸⁰ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 28.8: «дл».

⁸¹ Ten pat: «Г. Кто бы порубал або сказал сосну» – visa citata.

⁸² PLS, t. 2, d. 1, p. 254 (čia minimus skyriaus pabaigos intervalus matome ir Zamoyskių nuoraše – S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 204–205).

⁸³ Žr. 77 nuor.

⁸⁴ Žr. PLS, t. 2, d. 1 (ypač 285–285 nuor.).

Zamoyskių registro gale kokių nors pertvarkymo pėdsakų neužtikame (nė bent jais laikytume didelį tarpą pirmojo puslapio pabaigoje), tačiau jo pradžioje yra net du pataisymai⁸⁵. IX.1 straipsnis čia iš pradžių nebuvo įvardytas. Jis kiek vėliau to paties rašovo ir tuo pačiu rašalu buvo įrašytas tarp cinoberinės skyriaus antraštės ir IX.2 straipsnio pavadinimo. Tai buvo padaryta jau skyrių įvardijus: IX.1 straipsnio pavadinimas ant nieko „neužlipo“ nei viršuje, nei apačioje, bet sudarkė visą eilučių išdėstymo ritmą, nepalikdamas čia reikiamo tarpo. Iš to galime spręsti, kad numeruota buvo jau vėliau, surašius visus straipsnių pavadinimus. Antrą pataisymą matome IX.5 straipsnio pavadinime⁸⁶. Zamoyskių nuoraše čia į atskirą straipsnį išskirtas tekstas⁸⁷, Firlejų nuoraše – IX.4 straipsnio tęsinys (nors pirmoji jo raidė cinoberinė)⁸⁸. Pažymėtina, kad Działyńskio nuoraše, irgi atskyrus IX.5 straipsnį (*А хто бы у пуци...*), registre kartojama po IX.4 skyriaus įvardijimo antraštė *Хто бы мел спор*⁸⁹. Trečiu (nieko nekeičiančiu) pataisymu reikėtų laikyti skubiai (pavartojant vienakoję *m*) IX.4 skyriaus pavadinimo pabaigoje pridurtus žodžius *umo маеть платити*⁹⁰.

⁸⁵ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 53–54.

⁸⁶ Ten pat, p. 53: buvo parašyta «Хто бы мел спор о ловы або о борти в пуши», išbraukus pusjuodžio šrifto žodžius ir juos prirašius virš eilutės, išėjo «Хто бы мел спор о борти **або о входы** в пуши» (taisė tas pats rašovas tuo pačiu rašalu).

⁸⁷ PLS, t. 2, d. 1, p. 248: «А хто бы у пуци своей застал <...> тот грабеж маеть ему навязати»; S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 199–200.

⁸⁸ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 462–463.

⁸⁹ S. Lazutka, E. Gudavičius, *Pirmasis Lietuvos Statutas. Działyński, Lauryno ir Ališavos nuorašų faksimilės*, Vilnius, 1985, t. 1, d. 2 (toliau – PLS, t. 1, d. 2), p. 32.

⁹⁰ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 53.

Aptarti požymiai verčia daryti išvadą, kad archetipinės Statuto teksto ir registrų ištakos skyrėsi. Pats Zamoyskių nuorašas rodo, kad tekstas klostėsi per kiekvieno skyriaus atskirus archetipus. Anksčiausiai surašyto IX skyriaus registras taip pat kil-dintinas iš atski-ro archetipo. Tai vyko vi-diniame Statuto surašymo areale bent jau ankstyvu-ju jo susidarymo laikotarpiu⁹¹.

6. Firlejų nuorašo lankų surašymo ypatumai

Skirta parengtam (bet neišleistam) Lietuvos Statutui 1522 m. šalies privilegija numatė jį atspausdinti, pažymėdama būtinybę plačiai naudotis daugeliu jo egzempliorių⁹². Turbūt galima nurodyti ne vieną priežastį, kodėl šis ketinimas nebuvo realizuotas 1522 ar 1529 m. Viena jų – spausdinto tiražo atsipirkimo klausimas, tuojau pat užduodantis raštingų žmonių skaičiaus klausimą. Abejotino pajėgumo trečią dešimtmetį Vilniuje veikusiai P. Skorinos spaustuvei galima kelti Krokuvos spaustuvių alternatyvą, tačiau šiuo atveju reikia įvertinti atsivežimo atsipirkimą. P. Skorinos spaustuvei „užgesus“, nežino-me apie pastangas palaikyti 1524 m. atvykusį šveicarų spaustuvininką Vernartą, o naujų spaustuvių Didžiojoje Lietuvos Kuni-gaikštijoje atsirado tik prasidėjus reformaci-

⁹¹ Apie vidinį ir išorinį Statuto surašymo arealus žr. – PLS, t. 1, d. 1, p. 292–294.

⁹² M. K. Любавский, 1915, p. 341–342: „eiusmodi statuti et constitutionibus in scripta redactis, more huius patriae iudicari omnino debent, aequè pauperi et diuiti... iustitiam ministrando... tenore praesentium mediante in perpetuum. Vt autem vnusquisque intelligat, nos ea in re functos esse boni principis officio et debito... utque ad ad noticiam singulorum haec ipsa statuta nostra deueniant, iussimus ea in numerosis voluminis excudi litteris.“

V lentelė

Numeris	Kustodas	Rankraščio puslapis	Leidinio puslapis
1	—	—	—
2	в	27	283
3	г	41	297
4	д	57	313
5	е	73	329
6	ѕ	89	345
7	з	105	361
8	н	119	375
9	ө	133	389
10	І	149	405
11	аІ	163	419
12	вІ	179	435
13	гІ	195	451
14	дІ	209	465
15	еІ	223	479
16	ѕІ	237	493

jai. Tada ir fiksuojamas popieriaus paklausą atliepantis jo dirbtuvių steigimasis⁹³.

Rengiantis išleisti 1522 m. paruoštą Statutą⁹⁴, Albertas Goštautas jau buvo kancleris (1522 m. privilegijos eschatokole jis minimas pirmuoju tarp Ponų Tarybos pasauliečių⁹⁵), bet jam atpuolė tiražavimo rūpestis, Statutui neišėjus. 1529 m. veikiausiai buvo visapusiškai įvertintos parankiausios tiražavimo galimybės ir pasirinktas rankraštinis nuorašų dauginimo būdas. Tai sprendė gerai rašto kultūrą išmanantis kancleris, dar juo nebūdamas vadovavęs kronikų parašymui⁹⁶ ir studijavęs Krokuvos universitete⁹⁷. Imant kiekybiškai, archetipų pasirinkimas ir jų panaudojimas išoriniame, t. y. tiražavimo,

areale buvo visai kitokio masto, palyginti su vidiniu arealu, problema.

Apie išorinį arealą daugiausia galime spręsti iš Firlejų nuorašo. Jame nėra X skyriaus registro⁹⁸. Nuorašo puslapiai sunumeruoti jau išplėšus iš jo kelis puslapius⁹⁹, todėl nesame tikri, ar pastebėjome visus galimus išplėšimus. Apie šio registro nesamo X skyriaus puslapį galime spręsti tik apskaičiavę (laimei) sudėtus kustodus¹⁰⁰. Firlejų rankraštį sudaro registrai ir Statuto tekstas, rankraštyje nuosekliai išdėlioti kustodai kartu su dešimtuoju numeriu (Ī)¹⁰¹. Išskyrus 1-ąjį (jo veikiausiai būta išplėštame lape, esančiame prieš Statuto registrus¹⁰²), yra išlikę kiti 15 kustodų¹⁰³ (žr. V lentelę).

⁹⁸ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 288–289.

⁹⁹ PLS, t. 1, d. 1, p. 31. Atsiprašome, kad nespėjome nuodugnai patikrinti lankų įrišimo (todėl dabar galime apie jį spręsti tik iš turimų faksimilių).

¹⁰⁰ Ten pat, p. 25, 31.

¹⁰¹ Tai rodo, kad nuorašas buvo viena iš daugelio skriptoriume nurašomų partijų – ten pat, p. 31.

¹⁰² Ten pat, p. 30–31.

¹⁰³ S. Lazutka, Pal. ir faks. (puslapiai nurodomi V lentelėje). Kustodai surašyti atvarto dešinėje pusėje,

⁹³ E. Laucevičius, 1967, p. 57.

⁹⁴ С. Лазутка, *І Литовский Статут – феодальный кодекс Великого Княжества Литовского*, Вильнюс, 1973 (toliau – *І Литовский Статут...*), p. 71–72.

⁹⁵ М. К. Любавский, 1915, p. 342.

⁹⁶ R. Jاسas, 1971, p. 29–33.

⁹⁷ W. Urban, 2000, p. 425.

Rankraščio 27-ajame puslapyje esantis 2-asis (e) kustodas rodytų, kad kažkiek iki jo esančių puslapių priklauso 1-ajam lankui. Nepatikrinęs šio lanko *de visu*¹⁰⁴, dabar tegaliu pasakyti, kad pats Firlejų nuorašas (registas ir tekstas) prasideda nuo folianto 15-ojo puslapio (jame yra I skyriaus registas)¹⁰⁵. Tarpą, kur turėtų būti X skyriaus registas (bet jo nėra¹⁰⁶), randame 2-uoju kustodo numeriu pažymėtame lanke tarp 32-o ir 33-io rankraščio puslapių (leidinio atvartas 288–289 p.)¹⁰⁷. Sprendžiant iš kustodais pažymėtų 27-ojo ir 41-ojo puslapių, šiame lanke yra keturiolika ($40 - 26 = 14$) puslapių arba septyni sveiki lapai, t. y. iš 32–33 puslapių atvarto niekas lyg ir nebuvo pašalinta. Tačiau rankraščio 26–27-o puslapių atvarte nerandame VI skyriaus registro pabaigos¹⁰⁸, o tai leidžia manyti, kad šie du trūkumai tarpusavyje gali būti susiję. Kitaip sakant, nerandame dar vieno popieriaus lapo, galėjusio būti VI skyriaus registro pabaigos ir X skyriaus registro puslapiais. Tada šį lanką sudarytų „standartinis“ (dažnai vartojamas) 16 puslapių skaičius. Tačiau susilaukyti nuo tokios išvados verčia rankraščio 27-asis puslapis, labai aiškiai pažymėtas 2-uoju kustodu¹⁰⁹.

Reikia peržiūrėti puslapių išsidėstymą Firlejų nuorašo lankuose, kuriuos kol kas galime laikyti tik užsibrėžtais. Išskyrus nesantį 1-ojo kustodo lapą, kiti kustodais pažymėti lapai yra išlikę, tai leidžia išsi-

aiškinti jais numatytų lankų sudėtį (puslapių skaičių juose galima apskaičiuoti iš V lentelės). 2-ojo lanko 38-ajame puslapyje randame XIII skyriaus registro (ir visų Statuto registrų) pabaigą¹¹⁰. 39-asis puslapis tuščias, o 40-asis skirtas Statuto teksto pradžiai¹¹¹. Lanke dabar yra 14 (40–26) puslapių. 41-asis puslapis pažymėtas 3-uoju (z) kustodu, šiame lanke tęsiamas Statuto I skyrius¹¹², jame yra 16 (56–40) puslapių, 57-ąjį puslapį žymi 4-asis (o) kustodas¹¹³. 4-ajame lanke dar tęsiamas I skyrius imtinai iki 62-ojo (perrašyto iki pusės) puslapio, 63-iasis puslapis paliktas tuščias, 64-uoju puslapiu pradedamas II skyrius¹¹⁴. Šiame lanke yra 16 (72–56) puslapių, 62-ajame (perrašytame iki pusės) puslapyje pasibaigia I skyrius, 63-iasis puslapis paliktas tuščias, 64-uoju pradedamas II skyrius¹¹⁵. 5-ąjį lanką 73-iajame puslapyje žymi atitinkamas (e) kustodas, jis apima 16 (88–72) puslapių, 78-uoju (perrašytu iki pusės) baigiamas II, 80-uoju pradedamas III skyrius, 79-asis puslapis paliktas tuščias¹¹⁶.

Peržiūrėjus pirmuosius penkis lankus, aiškėja, kad juos sieja vienodi struktūriniai požymiai, tai leidžia toliau tokius požymius¹¹⁷ rodyti sutrauktai (žr. VI lentelę).

Trijų lankų (1, 2 ir 16 poz.) nevertinant, iš trylikos likusių kustodais pažymėtų lankų aštuoni (3–6, 9, 11–13 poz.) turi šešiolika ir penki (7, 8, 10, 14, 15 poz.) keturiolika

tai leidžia manyti, kad jie sužymėti pirmajame lanko puslapyje.

¹⁰⁴ To, deja, nepadariau 1978 m. – E. G.

¹⁰⁵ PLS, t. 1, d. 1, p. 28–29.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 31.

¹⁰⁷ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 288–289.

¹⁰⁸ Ten pat, p. 282–283.

¹⁰⁹ Ten pat, p. 283 (plg. V lentelės 2-ąjį numerį).

¹¹⁰ Ten pat, p. 294.

¹¹¹ Ten pat, p. 295–296.

¹¹² Ten pat, p. 297–312.

¹¹³ Ten pat, p. 313.

¹¹⁴ Ten pat, p. 313–320.

¹¹⁵ Ten pat, p. 320–328.

¹¹⁶ Ten pat, p. 329–344.

¹¹⁷ Dalį požymių randame – ten pat, p. 528–535.

VI lentelė¹¹⁸

Poz.	Kustod.	Puslapiai	Skyr. pradžia	Skyr. pabaiga	Neprirašyta	Pastabos
1	—	—	—	—	—	—
2	в	...–40	I sk. pr.–40 p.	—	39 p.	Reg. pab.–38 p.
3	г	41–56	—	—	—	Lanką užima I skyrius
4	д	57–72	II sk. pr.–64 p.	I sk. pab.–62 p.	63 p.	
5	е	73–88	III sk. pr.–80 p.	II sk. pab.–78 p.	79 p.	
6	с	89–104	IV sk. pr.–93 p.	III sk. pab.–91 p.	92 p.	
7	з	105–118	V sk. pr.–107 p.	IV sk. pab.–106 p.	— ¹¹⁹	Tuščias lapas iškirptas ¹²⁰
8	и	119–132	VI sk. pr.–127 p.	V sk. pab.–126 p.	— ¹²¹	Tuščias lapas iškirptas ¹²²
9	е	133–148	—	—	—	Lanką užima VI sk.
10	и	149–162	VII sk. pr.–159 p.	VI sk. pab.–158 p. ¹²³	—	
11	аи	163–178	—	—	—	Lanką užima VII sk.
12	ви	179–194	VIII sk. pr.–183 p.	VII sk. pab.–181 p.	182 p.	
13	ги	195–208	IX sk. pr.–201 p.	VIII sk. pab.–... ¹²⁴	—	
14	ди	209–222	IX sk. pab.–214 p. ¹²⁵	X sk. pr.–215 p.	? ¹²⁶	
15	еи	223–236	X sk. pab.–224 p. ¹²⁷ XI sk. pab.–233 p.	XI sk. pr.–225 p. XII sk. pr.–235 p.	(224 p.) 234 p.	
16	си	237–...	XII sk. pab.–245 p.; XIII sk. pab.–262 p.	XIII sk. pr.–247 p.	246 p. (263 p.)	Daugiau kustodų nerandame

¹¹⁸ Lentelėje puslapiai nurodomi iš – ten pat.¹¹⁹ Žr. – ten pat, p. 106–107 (matyti popieriaus juostelė, likusi nuo iškirpto ar išpjauto ir nepatekusio į paginaciją lapo).¹²⁰ Žr. 106–107 p.: nepažeistos IV skyriaus pabaiga ir V skyriaus pradžia.¹²¹ Žr. – S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 126–127.¹²² Žr. 126–127 p.: nepažeistos V skyriaus pabaiga ir VI skyriaus pradžia.¹²³ Puslapis užpildytas iki galo, tekstas nutrūksta likus paskutiniams skyriaus žodžiams «от каждого рубля десять грошей», jie prirašyti kita ranka eilute

žemiau – žr. S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 257, 414; PLS, t. 1, d. 1, p. 34; PLS, t. 2, d. 1, p. 190.

¹²⁴ 200-asis puslapis užbaigiamas IX.18 str. antrašte. Po jos XIX a. bibliotekininkų pastaba, kad toliau trūksta išplėštų lapų – S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 456; PLS, t. 1, d. 1, p. 18, 31.¹²⁵ Plg.: IV lent. 13 ir 14 poz.; S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 469–470; PLS, t. 2, d. 1, p. 254.¹²⁶ S. Lazutka, Pal. ir faks, p. 214–215: šiame atvarte matyti išlikusi išpjauto (ar išplėšto) lapo juostelė.¹²⁷ 224 p. beveik neprirašytas (viršuje tėra dvi paskutinės X.9 str. eilutės) – ten pat, p. 480.

pusiau paginuotų¹²⁸ puslapių. „Šešiolikiniuose“ lankuose (4–6, 12) tarp vieno skyriaus pabaigos ir kito pradžios randame neprirašytą puslapį (neaišku, ar jo būta 13-ajame lanke); tokio puslapio nerandame dviejuose lankuose (9, 11), nes juos užimančių skyrių pradžia ir pabaiga netilpo į šį lanką. Penkių lankų (3–6, 12) grupė akivaizdžiai pasižymi dviejų skyrių sandūros atvartu, susijusiu su neprirašytu puslapiu, sužalotas 13-asis lankas šiuo požiriu lieka neaiškus, o 10-ajame lanke nesimato skyrių sandūros. Iš penkių „keturiolikinių“ lankų trys (7, 8, 14) pasižymi dviejų skyrių sandūros atvartais, tik neprirašyti lapai čia buvo pašalinti. Kuo iš esmės šie trys lankai skiriasi nuo „šešiolikinių“ penkių (3–6, 12) lankų grupės? Šiuos aštuonis lankus (3, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 14) galime apibūdinti kaip vyraujančią Firlejų nuorašo 16 puslapių lanko modelį. Šiam modeliui galime priskirti ir 2-ąjį¹²⁹, 10-ąjį¹³⁰, 14-ąjį¹³¹, 15-ąjį¹³² lankus. Jam negalime priskirti „šešiolikinių“ 9-ojo ir 11-ojo lankų, nes juos ištisai yra užėmę VI ir VII skyriai, kurių pradžias ir pabaigas randame jau gretimuose lankuose. Jie kaip tik patvirtina tai, kad visi atvartai su neprirašytais (ir vėliau išpjautais) lapais rodo skyriaus pabaigoje paliktą rezervą galintiems dar atsirasti straipsniams prirašyti. Todėl galime teigti, kad visam Statuto tekstui surašyti buvo parengti „standartiniai“ 16 puslapių lankai, o

„keturiolikiniai“ lankai „atsirado“ tik kai kur išplėšus ar išpjovus rezervinius tuščius lapus¹³³.

Tušti lapai ar puslapiai Firlejų nuorašo lankų pabaigoje atitinka Zamoyskių nuorašo rezervinius (po kiekvieno skyriaus-lanko) lankus. Tokia skyrių rezervo sistema rodo, kad Firlejų nuorašo Statuto tekstas atsirado nurašant iš ištisinio protografo arba (kraštutiniu atveju nurašant iš „nestandartinių“ lankų) buvo jau pakankamai žinoma kiekvieno skyriaus grafinė apimtis. Galutinai neatmetant pastarosios tikimybės, reikia pažymėti, kad ji mažai tikėtina: nurašyta mažiausiai dešimties egzempliorių partija, kaip rodo kustodų papildymas dešimtuku. Kita vertus, turinčio rezervinį lapą XIII skyriaus atveju Firlejų nuorašas net „pralenkia“ savo Zamoyskių bendrininką: pastarasis rezervinio lanko neturi¹³⁴. Tačiau tai gali būti ir iš anksto parengtos „Firlejų modelio“ lankų partijos paruošimo pasekmė.

Firlejų nuorašo Statuto tekstas rodo, kad egzistavo jo ištisai surašytas protografas.

7. Išorinio arealo Statuto ir registro tekstų surašymo santykis

VI lentelėje liko galutinai neįvertinta 16-oji, o visiškai – 1-oji pozicija. Skaičiuodami (imtinai nuo 237-ojo puslapio) aštuonis popieriaus lapus¹³⁵ iki 252-ojo puslapio imtinai, pastarajame randame bibliotekinių pastabų apie toliau išplėštą

¹²⁸ Firlejų nuoraše paginuoti tik nelyginiai puslapiai – PLS, t. 1, d. 1, p. 25. Įsidėmėtinų puslapių aprašymą žr. S. Lazutka, p. 521–535.

¹²⁹ Registro ir I skyriaus sandūros su neprirašytu lapu atvartas.

¹³⁰ Beveik neprirašytas išplėštas lapas „pasimato“ 158 p. prirašytoje paskutinėje eilutėje – žr. 123 nuor.

¹³¹ 214–215 p. atvarte matyti likusi išpjauto tuščio lapo juostelė.

¹³² Du skyrių sandūros su neprirašytu lapu atvartai.

¹³³ Išpjauti lapai – žr. S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 362–363, 382–383, 414–415, 470–471, 438 (pusė), 456–457, 470–471, 490 (pusė).

¹³⁴ ZNS, p. 7.

¹³⁵ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 493–508.

lapą „iki (XIII.)11 straipsnio pusės“¹³⁶ (iš tikrųjų, 252-ajame puslapyje yra XIII.6, XIII.7 straipsniai ir XIII.8 straipsnio antrašė, o 253-iasis puslapis prasideda XIII.11 straipsnio antrąja puse)¹³⁷. Yra aišku, kad išplėstame lape buvo surašyti XIII.8–XIII.11 (pirmoji pusė) straipsniai ir ieškoti čia kokio nors neprirašyto puslapio nėra prasmės. Ar puslapyje su XIII.8 straipsniu buvo įrašytas 17-asis kustodas (3I), nežinome, taigi negalime apibūdinti 16-ojo lanko pabaigos, nors aišku, kad XIII skyriaus viduryje jokio rezervo nereikėjo. Galimą rezervą matome skyriaus pabaigoje – apatinė 262-ojo puslapio pusė (viršutinėje užbaigiamas XIII skyrius) ir 263-iasis puslapis yra tušti¹³⁸. Firlejų nuorašo didžioji dalis surašyta dvigubo kryžiaus vandenženklų (dviejų atmainų) popieriuje, datuojamame 1526–1531 m. (labiau orientuojantis į IV dešimtmetį)¹³⁹. Tik 225–232 p. popierius priklauso Lelijos (kito varianto nei Zamoyskių nuoraše) vandenženkliui¹⁴⁰. Jame surašytas XI skyrius¹⁴¹, tačiau jis neužima viso 15-ojo lanko: 223–224 p. yra X skyriaus pabaiga ir beveik neprirašytas puslapis, 235-asis puslapis skirtas XII skyriaus pradžia¹⁴² (neprirašytą 234-ąjį puslapį galima laikyti XI skyriaus rezervu). Visi šie požymiai leidžia ir 16-ąjį lanką galutinai priskirti „Firlejų modeliui“, o Lelijos

vandenženklų popieriaus panaudojimą laikyti pasibaigusios partijos papildymu, komplektuojant galbūt visos „dešimties rankraščių“ sekos lankų ruošinius pagal šį modelį.

Modelis kaip gali pasakyti ir apie rankraščio pradžią. Jo savybėmis galima paaiškinti tiek keturiolikos, tiek šešiolikos puslapių 1-ąjį (a) Firlejų nuorašo lanką¹⁴³. Tokia galimybė rodytų foliantinį, apimančių registrus ir paties Statuto tekstą, Firlejų nuorašo archetipą (ar protografą). Būtent 1-asis lankas, apimantis registrų pabaigą ir teksto pradžią¹⁴⁴, yra bene svarbiausias tokio sprendimo argumentas. Tačiau vien Statuto teksto pradžią turintis Švidziūnskio nuorašas¹⁴⁵ paliudija ir tik šiam tekstui skirtą (-ų) archetipo (-ų) buvimą. Labai tikėtina, kad ir kiekvieno skyriaus registrui skirtus „vieno lapo archetipus“ parodo „skyriaus vieno lapo (ar kelių lapų) registrų“, esančių Firlejų nuorašo foliante¹⁴⁶, funkcionavimas. Galima surasti ir daugiau požymių, labiau rodančių tiek bendrą viso Statuto folianto, tiek vien Statuto teksto (taigi neapimančio registrų) archetipą (-us). Sutrintą ir pajuodusį 15-ąjį puslapį su registrų pradžia, paliudijantį ir senąją viso rankraščio pradžią¹⁴⁷, būtų galima priskirti pirmajai, o X skyriaus registro nebuvimą¹⁴⁸ – antrajai grupei. Kita vertus, nereikėtų pamiršti, kad vidiniam arealui priskiriamas Zamoyskių nuorašas¹⁴⁹ „su-

¹³⁶ Ten pat, p. 508: „*Tu niedostaje caley karty, do połowy artykułu iedynastego*“; PLS, t. 1, d. 1, p. 42.

¹³⁷ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 508–509.

¹³⁸ Ten pat, p. 518–519. Paginatoriai 262 puslapį įvertino kaip Statuto teksto pabaigą: šį lyginį puslapį paginavo, o 261 puslapio nepažymėjo – ten pat, p. 517–519.

¹³⁹ PLS, t. 1, d. 1, p. 44.

¹⁴⁰ Ten pat.

¹⁴¹ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 451–488.

¹⁴² Žr. VI lentelės 15 poz.

¹⁴³ Plg. 104–109 nuor.

¹⁴⁴ Žr. 98–103 nuor.

¹⁴⁵ Originaliosios gudiškosios I Lietuvos Statuto redakcijos pirmasis lenkiškas vertimas – PLS, t. 1, d. 1, p. 121–123; t. 2, d. 1, p. 313–324.

¹⁴⁶ PLS, t. 1, d. 1, p. 286–288 (sąlyginai pavadiname juos *Danilavičiaus nuorašu*).

¹⁴⁷ Ten pat, p. 29, 31, 37.

¹⁴⁸ Žr. 98 nuor.

¹⁴⁹ PLS, t. 1, d. 1, p. 296.

lipdytas“ iš lankų, kurių kiekvienas vestinas iš savo atskiro archetipo¹⁵⁰. Peržiūrėjus visas šias archetipines dilemas (norint galima jas padauginti), peršasi išvada: faktiškai Firlejų nuorašo Statuto teksto dilema atmetina – jis nurašytas nuo ištisinio protografo. Sunkiau yra įvertinti šio nuorašo registrus, neišėjus iš originaliosios redakcijos ribų: juk Firlejų nuorašas joje yra vienintelis išlikęs išorinio arealo atstovas.

8. Rašovo užsibrėžimas

Zamoyskių nuorašą surašė¹⁵¹ didžiojo kunigaikščio kanceliarijos raštininkas Kapočius Vaskavičius¹⁵² (arba jo vadovaujamas rašovas). Tai prityręs, rašęs didesnės atsakomybės aktus, kanceliarininkas¹⁵³, dirbęs XVI a. antrą–trečią dešimtmetį¹⁵⁴. Būtent jis „sulipdė“ skirtingu laiku savo paties nurašomus folianto lankus¹⁵⁵. Skirtingas šių lankų popierius rodo, kad tas jo „lipdymas“ truko penkerius metus ar net daugiau. Per tą laiką keitėsi paskirų skyrių ir straipsnių antraščių formatas bei stilius¹⁵⁶, užrašant skyrių antraštes nežinota pačių skyrių eilės¹⁵⁷. Bet šią eilę Kapočius jau gerai žinojo, „lipdydamas“ Zamoyskių foliantą. Vis dėlto šio folianto Statuto sky-

rius užmiršta sunumeruoti¹⁵⁸, o originaliosios redakcijos nuorašuose I skyrius taip ir liko neįvardytas¹⁵⁹.

Visi šie trūkumai atėjo į Zamoyskių nuorašą iš archetipo (-ų). Firlejų nuorašą šiuo požiūriu teks aptarti kiek toliau, bet dabar pasakytina, kad ir jame liko neįvardytas Statuto I skyrius¹⁶⁰. Tačiau skirtame paties Statuto pradžia 40-ajame puslapyje virš pirmosios (antraštinės) teksto eilutės to paties rašovo buvo pažymėta „pirmasis I“¹⁶¹. Sakytume, tai iškalbingas pa(s)žymėjimas: veikiausiai buvo tiksliai nurašyta iš protografo, bet *sau pačiam* įterptas reikalingas orientyras. Skyrių numeriai Firlejų nuoraše įterpti¹⁶², nors čia susiduriame su tikrai iškalbinga detale: Statuto XIII skyriaus antraštėje pažyminys „paskutinis“ jau išnyksta¹⁶³, o registro antraštėje išlieka¹⁶⁴. Paradokso atsiskleidimas akivaizdus, bet ar tai yra paradoksas?

Sprendžiant tokį klausimą, visų pirma prisimintina III lentelė, leidusi pamatyti Firlejų nuorašo XIII skyriaus antraštės „modernumą“¹⁶⁵. Taip pasimato skirtingas šio ir Zamoyskių nuorašų antraštės parašymo laikas bei skirtingi voluiniečio ir Kapočiaus požiūriai. Pastarasis ~1526 m. tiesiog mechaniškai sutraukė daugelio smulkių archetipų medžiagą, o Firlejų rankraščio rašovas ~1531 m. jau vykdė api-

¹⁵⁰ ZNS *passim*.

¹⁵¹ Kalbama apie pagrindinį rankraščio surašytoją – žr. ZNS, p. 14.

¹⁵² Tai galima pasakyti palyginus Zamoyskių nuorašo puslapius su Zigmanto II suteiktu Jono Hornostajaus teisiu į sklypą Vilniuje patvirtinimu – PLS, t. 1, d. 1, p. 59, 62, 64, 65; [Lietuvos TSR Mokslų Akademija. Centrinė Biblioteka (toliau – MAB. CB)] Pergamentų katalogas. Sudarė R. Jasas, Vilnius, 1980 (toliau – PK), p. 134 (F 2–4).

¹⁵³ Specialiai neištyrus, galimas ir jo rašovo atvejis.

¹⁵⁴ PK, Nr. 213, 214, 216, 270, 271, 291, 312, 336.

¹⁵⁵ Plg. I lentelę.

¹⁵⁶ ZNS, p. 16–20.

¹⁵⁷ Ten pat, p. 4, 21.

¹⁵⁸ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 67–68, 87, 99, 109, 121, 135, 157, 177, 195, 207, 215, 223, 231.

¹⁵⁹ PLS, t. 1, d. 1, p. 62, 64.

¹⁶⁰ Ten pat.

¹⁶¹ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 296: «первый а».

¹⁶² Ten pat, p. 320, 336, 349, 363, 383, 415, 439, 457, 471, 481, 491, 503.

¹⁶³ Ten pat, p. 503: «Раздел третийнаццать о злодействе».

¹⁶⁴ Ten pat, p. 293: «Раздел третийнаццать о злодействе, остаточный.»

¹⁶⁵ Žr. 68–71 nuor.

bendrinančią įvardijimus direktyvą. Ši direktyva įvardijo ir I skyrių registruose¹⁶⁶. Lotyniškoje ir išplėstinėje redakcijoje buvo įvardytas ir Statuto teksto pirmasis skyrius¹⁶⁷. Šwidiŋskio nuoraše dar nerandame nei šio įvardijimo, nei registrų¹⁶⁸. Šiandien, žinant vėlesnį registrų surašymą, galima jau neabejoti, kad čia esanti Statuto antraštėje 1532 m. data pateko iš archetipo¹⁶⁹. Iš to matyti, kad paskirai surašyti vieno skyriaus registrai, kuriuos matome Firlejų foliante¹⁷⁰, neabejotinai cirkuliavo išorinio arealo nuorašų surašymo pradžioje kaip archetipų–protografų–kopijų maišatis. Jei šiuo metu ir buvo kompleksinio archetipo, apimančio ir registrų, ir paties statuto tekstą, alternatyva, jai priklausė kulkas (bet toliau svarbėjantis) vaidmuo.

Atsiradęs didžiojo kunigaikščio kanceliarijos raštininko Leono Sapiegos aplinkoje¹⁷¹ Slucko nuorašas parodo, kad ir išplėstinėje I Lietuvos Statuto redakcijoje būta vien paties Statuto tekstui skirtų rankraščių¹⁷². O originaliosios redakcijos prestižinis Działyŋskio foliantas buvo surašytas „vienu prisėdimu“, vienodu kiriliniu bastardu¹⁷³ ir vienodomis registrų bei skyrių antraštėmis¹⁷⁴. Surašytojo užsibrėžimas nuo nurašymo užduoties, kurią matome seniausiuose Zamoyskių nuorašo lankuose (IX, XII ar XIII skyriuose)¹⁷⁵, išsiplėtojo

iki aktų kodekso sukūrimo programos, įkūnytos prestižiniuose Działyŋskio ar Ališavos nuorašuose¹⁷⁶. Albertą Goštautą matome kaip tos programos kūrėją ir Kapočių – kaip vykdytoją. Firlejų nuorašo surašytojo užmojis didėjo bedirbant, ir ne tiek svarbu, ar jis siekė ištisai nurašyti Statuto tekstą su registrai, ar be jų. Svarbiau yra tai, kad jis pamatė sistemos plyšius ir šalino juos, markareliška („sau pačiam“) parašydamas kursyvu „pirmasis“ virš kaligrafinės Statuto antraštės¹⁷⁷, o Statuto tekstui skirtus lankus parengė pagal skyriaus pabaigai papildyti paliktos vietos modelį¹⁷⁸.

9. Žingsnis į tiražavimą

I Lietuvos Statuto „Dalykų sumos“ folianto struktūra, kaip rodo Zamoyskių nuorašo lankai ir jų popierius¹⁷⁹, buvo numatyta pačioje jo surašymo akcijos pradžioje Jono Laskio 1506 m. statutų pavyzdžiu¹⁸⁰. Užsibrėžta – **ka** daryti. Toliau etapais ėjo klausimai – **kaip** daryti. Firlejų nuorašo Statuto teksto surašymas atitinkamu modeliu sukomplektuotais lankais ir vykdant apibendrinančią įvardijimus direktyvą¹⁸¹ gerai atskleidžia lemiamą žingsnį iš **ko** į **kaip**. Jam buvo ruošiamasi baigiant surašyti paskirų Statuto skyrių archetipus, jau numatant juos nurašyti ištisiniu tekstu. Pasiruošimą tokiam nurašymui (ar surašymui) žymėjo paženklinimai straipsnių pabaigoje¹⁸². Siekta archetipą (-us) paleisti nurašyti *suženklus* paskirų jo skyrių-

¹⁶⁶ PLS, t. 2, d. 1, p. 30: «О парсоне господарской.»

¹⁶⁷ Ten pat, p. 31.

¹⁶⁸ Ten pat, p. 314.

¹⁶⁹ PLS, t. 1, d. 1, p. 122.

¹⁷⁰ Žr. 145, 146 nuor.

¹⁷¹ E. Gudavičius, 2005, p. 257–283.

¹⁷² PLS, t. 1, d. 1.

¹⁷³ *Lietuvos Statutas, The Statute of Lithuania. Statuta Lithuaniae. 1529*, Vilnius, 2002 (toliau – *The Statute...*), p. 34–35.

¹⁷⁴ PLS, t. 1, d. 2, p. 15–210.

¹⁷⁵ S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 15–25.

¹⁷⁶ PLS, t. 1, d. 1, p. 301.

¹⁷⁷ Žr. 161 nuor.

¹⁷⁸ Žr. 142–143 nuor.

¹⁷⁹ Žr. I ir II lenteles.

¹⁸⁰ K. Koranyi, 1935, p. 125.

¹⁸¹ Žr. 165 nuor.

¹⁸² S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 26.

-lankų¹⁸³ turinį, tačiau darbo skuba neleido to tiksliai įvykdyti. Šis žingsnis (ar lūžis) buvo žengtas, paliekant rezervinius lankus (ar lapus), ir tokie rezervai kai kur iš tikrųjų buvo panaudoti. Vienur jų prireikė, kitur apsieita be jų, bet *užbaigimo ir pataisymo darbų* prireikė ne vien rezerviniuose lankuose¹⁸⁴. Tokioje akcijoje tai buvo neišvengiama, ir Zamoyskių bei Firlejų nuorašai tai vaizdžiai parodo.

Į Zamoyskių rankraštį, per kurį kancelris sekė ir koregavo visą surašymo akciją, galutinai sueidavo (ar turėjo sueiti) visi papildymai ir pataisymai, jis buvo visos akcijos monitorius. Šio rankraščio įrišimas yra svarbi gairė, išryškinanti patį tiražavimo žingsnį ir jo trukdžius. Bene svarbiausiu pastarųjų rodikliu laikytinas galimas Kapočiaus nu(si)šalinimas¹⁸⁵: Statuto I skyriaus registrą galbūt surašė ne jis¹⁸⁶. Šis registras buvo ne surašytas ruošiamame lanke (ar lape), o įrašytas jau įrištame foliante: pasinaudota tuščiu, gaubiančiu II skyriaus registrą, lapu¹⁸⁷. Lygiai taip

pat buvo apgaubtas V skyriaus registras, surašytas 21–22 puslapiuose, o jį apgaubė 19/20–25/26 puslapių lapas, kurio 19–20 puslapiuose buvo surašytas IV skyriaus registras¹⁸⁸. Tai analogiškas I skyriaus registrui atvejis, tik kiek ankstesnis, nes IV skyriaus registrą dar tikrai surašė Kapočius¹⁸⁹. I ir IV skyrių registrų **įrašymas** į Zamoyskių foliantą patvirtina prielaidą, kad pačioje tiražavimo pradžioje registrui buvo nurašomi iš palaidų vieno ar poros lapų protografų tiek vidiniame, tiek išoriniame areale¹⁹⁰.

Reikia kalbėti apie dvejopus *užbaigimo ir pataisymo darbus* – I skyriaus registro struktūrinį vienetą ir fragmentus (atskirus Statuto straipsnius ar jų dalis). Jie jau ne kartą yra nurodyti¹⁹¹ ir, įdėmiau peržiūrėjus, pasakytina, kad šiuos darbus atliko ne du, kaip manyta, o vienas rašovas, daręs tai kelis kartus¹⁹². Paties Statuto straipsniuose ir jų antraščių registruose pradinio žodžio inicialai, kaip ir antraštės, buvo rašomi cinoberiu¹⁹³ (juo labiau tai pasakytina apie straipsnių numerius, Statuto ir antraščių numerius registrų tekste). Net galimas antrasis Zamoyskių nuorašo rašovas, skubiai įrašydamas I.25 ir I.26 straipsnius į registrą, paliko neįrašytus jų antraščių inicialus ir numerius, kurie taip ir nebuvo čia įrašyti¹⁹⁴. Vadinasi, tai buvo laikoma kaligrafinė operacija.

kad taip buvo padaryta prieš pat įrišant, bet tai nepaneigia darbo skubos.

¹⁸⁸ Ten pat.

¹⁸⁹ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 39–40.

¹⁹⁰ Plg. 146 nuor.

¹⁹¹ ZNS, p. 4, 8, 13, 15, 17.

¹⁹² Žr. S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 33, 34, 40, 52 (rankraščio p. 1, 2, 20, 46).

¹⁹³ Ten pat, p. 23, 25, 27 (Zamoyskių nuorašas), 253, 263 (Firlejų nuorašas).

¹⁹⁴ Ten pat, p. 45.

¹⁸³ Atskirai spręstina, ar galima tapačiai sakyti „aktų-lankų“ (turint galvoje ir ne paties Statuto teksto lankus): „Dalykų sumos“ schema nebuvo numatyta visiems rankraščiams ar foliantams.

¹⁸⁴ Smulkiau žr. S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 9–32.

¹⁸⁵ Nėra išaiškintos jo pasitraukimo priežastys. Tai galėjo būti asmeninės jo bėdos, o galbūt jam buvo pavestas kitas darbas, iš esmės užbaigus folianto surašymą. 1531 m. gegužę Kapočius Vaskavičius mirė. Žr. Aleš Hruša, „Abstract: The Employees and Structure of Chancery of the Grand Duchy of Lithuania in the 40th Years 15th – First Half of 16 Centuries“, in: *Metriciana. Dasledavanni i materialy Metryki Vialikaha Kniastva Litouskaha, Vol. 1* (Athenaeum. Commentarsi Historiae et Culturae 1(3-2001)) // Алесь Груша, *Канцелярия Вялікага Княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст.* (elektroninė versija).

¹⁸⁶ ZNS, p. 14–15. Jei šį spėjimą reikėtų atmesti, vis tiek išlieka akivaizdžiai kitokia I skyriaus registro parašymo maniera.

¹⁸⁷ Ten pat, p. 5 (I skyriaus registras surašytas 1–2, o II skyriaus – 3–4 folianto puslapyje). Galimas atvejis,

Kai kuriuos Zamoyskių nuorašo antraščių formato duomenis jau teko nurodyti¹⁹⁵. Cinoberinių įrašų peržvalga rodo, kad tie kaligrafiniai elementai buvo ne vien estetikos, bet ir surašymo sumanymo reikalas. Keičiantis jam, kito ir kaligrafijos panaudojimo mastas. Tačiau šio panaudojimo negalima tapatinti su sumanymu. Tai buvo tarp savęs susiję, bet vis dėlto skirtingi procesai. Tiražavimas iš esmės prasidėjo tik atsiradus registrams, o registrai galėjo būti surašyti tik surašius straipsnių antraštes.

10. Nekaligrafinės (reguliariojo kursyvo) antraštės ir nereguliarieji intarpai

Palikęs vietą neįrašytam inicialui I skyriaus registro pabaigoje, galimas antrasis Zamoyskių nuorašo surašytojas tame pačiame registre, tą pačią plunksną mirkydamas tai į juodo rašalo, tai į cinoberinio rašalinę, surašė pagrindinį šio registro tekstą¹⁹⁶. Firlejų nuorašo XII skyriaus viduryje kaitaliojasi kelių straipsnių pavadinimai ir inicialai, parašyti tai cinoberiu, tai juodu rašalu¹⁹⁷. Čia teksto stilių ir kaligrafinius elementus kaitaliojo vienas asmuo. Paprastuose reguliariojo kursyvo rankraščiuose kaligrafinę manierą praktikavo patys rašovai. Zamoyskių nuoraše ją apibūdinome kaip didžiąsias, padidintas ir papildančias raides¹⁹⁸. Dar reikia atsižvelgti ir į tai, kad II, V, ir VI skyriai išsiskiria savo įžangomis¹⁹⁹. Pereėjimas prie sukaligrafintų straipsnių antraščių leidžia preliminariai sugrupuoti Zamoyskių nuorašo

Statuto skyrius, savotiškai „patikrinant“ jų sugrupavimą pagal panaudotą popierių I ir II lentelėje.

1-ąją grupę sudaro paprastomis reguliariojo kursyvo²⁰⁰ antraštėmis suskirstyto teksto skyriai – I, VI–IX, XII, XIII. Skyrių antraščių požiūriu tai seniausioji grupė: IX, XII, XIII skyriai surašyti ~1526, I – ~1528 ir ~1531, VI – ~1537²⁰¹ ir ~1528, VII – ~1526 ir ~1531, VIII – ~1526 ir ~1531 m. datuojamame popieriuje. Apibendrinami galime pasakyti, kad trečio dešimtmečio pabaigoje buvo surašyti IX, XII, XIII, o trečio–ketvirto sandūroje – I, VI–VIII skyriai. Beje, pastarieji skyriai-lankai pasižymi mišriu, t. y. papildytu, popieriumi, o tai rodo ilgai užtrukusį jų surašymą (čia nebekartosime jau ne kartą minėto I skyriaus pavyzdžio). Kas keitėsi surašant? Tik IX ir XIII lankuose randame kursyvines skyrių antraštes, visur kitur (net ir IX skyriuje) jos įgavo nuostato manierą (žr. III lentelę). Pažymėtina, kad Firlejų nuoraše kursyvinų skyrių antraščių yra kur kas daugiau (žr. III lentelę). Tai rodytų, kad čia būta ne vieno protografo.

2-ąją grupę sudaro pusiau nuostato manieros straipsnių antraščių Zamoyskių nuorašo II, III, XI skyriai-lankai, surašyti 1527–1534 m. popieriuje²⁰². Metų intervalo pradžia čia skiriasi nuo pirmosios grupės vos vienais metais (žr. I lentelę). Nepamirština, kad I skyriaus registrą surašė galimas antrasis rašovas, o pusiau nuostatu surašytas Statuto straipsnių antraštės reikės sutikrinti su Kapočiaus surašytais registrais. Zamoyskių nuorašo II, V ir VI skyrių registruose įžangos nepažy-

¹⁹⁵ ZNS, p. 15–19.

¹⁹⁶ Ten pat, p. 14.

¹⁹⁷ S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 13–14.

¹⁹⁸ ZNS, p. 16, 20.

¹⁹⁹ S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 29–30.

²⁰⁰ Jį buvome pavadinę *teksto raidėmis* – ZNS, p. 16, 20.

²⁰¹ Sunkiai datuojamas – ZNS, p. 10.

²⁰² Ten pat, p. 6, 7, 10.

mėtos²⁰³. Tai galutinai patvirtina palaidų lapelių registrų archetipų egzistavimo faktą, o kartu parodo, kad straipsnių pusiau nuostato antraščių surašymas yra siauras ir atskiras procesas, būdingas ne visiems Statuto skyriams-lankams. Galima čia dar pridurti, kad IV skyriaus Statuto straipsnių antraštės yra pusiau nuostatinės, o registras surašytas kursyvu²⁰⁴. Klausimas, ar pusiau nuostato antraštės parašė Kapočius, ir vėl kol kas lieka neatsakytas.

3-iajai grupei lieka IV, V ir X skyriai, turintys pusiau nuostatines straipsnių antraštes ir surašyti beveik vien Lelijos 2 vandenženklis 1531–1539 m. popieriuje²⁰⁵. Tai vėliausios grupės požymiai. Kaip matome, įžangas turinčių skyrių pasitaiko visose trijose grupėse. 3-iajai grupei priklauso „mišrus“ IV skyrius su savo kiek „laisvesniais“ kursyviniais registrais ir pusiau nuostatinėmis straipsnių antraštėmis.

Numatomas nuodugnesnis pusiau nuostatinių antraščių peržiūrėjimas verčia pirmiausia grįžti prie vadinamųjų *padi-dintųjų raidžių*, kurioms buvome priskyre II–V, X–XI skyrių straipsnių antraštes²⁰⁶, ir *papildančiųjų raidžių*, įvardijančių IV–VI skyrių registrus²⁰⁷. Pirmąsias pervadinome pusiau nuostatinėmis²⁰⁸. Antrąsias įvertindamas suklydau: aptariau jas 1978 m. dar neįvertinęs Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje susiklosčiusio „gotikinio“ kirilikos kursyvo, kur reikia matyti atitinkamai nusmailinta plunksna brėžiamus „standartinius“ raidžių elementus²⁰⁹, o juos peržvelgus paaiškėjo raidžių parašymo būdas. Vaizdžiausiai tai matyti iki šiol neapžvelgtuose smulkiuose Zamoyskių nuorašo registrų pataisymuose. Tai pataisymai VI ir VII skyrių registruose (žr. VII lentelę).

VI.3 straipsnio pavadinimas kažkodėl netenkino taisytojo, ir jis jį pratęsė dar

VII lentelė²¹⁰

Poz.	Reg. str.	Tekstas	Pastabos
1	VI.3	...ку праву позывати, а естли бы не стал, маеть в ыменье увязати	Pratęsiamas seniau įrašytas (lentelėje – kursyvas) tekstas
2	VII.1	Роздел... О квалтех земских и о боех и о головицах ѿ <i>иляхетских</i> . Хто бы на чий дом умыслѣне наехал хотячи его забити	Pratęsiamas ta pačia rašysena parašyta skyriaus registro antraštė (kursyvas) ²¹¹
3	VII.2	в. О довод кгвалту як маеть его осветчити и жаловати.	Rašyta ištrintoje vietoje

²⁰⁶ Ten pat, p. 16, 20; S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 87–134, 207–221.

²⁰⁷ ZNS, p. 16, 20; S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 39, 41, 43.

²⁰⁸ Žr. 202, 205 nuor.

²⁰⁹ The Statute..., p. 58. Taip brėžiama ilgesnė linija atrodo vientisa, o iš tikrųjų yra sudėliota iš trumpų brūkšnelių.

²¹⁰ Reikia grįžti prie 85 nuorodos. Tekstai imti iš: PLS, t. 2, d. 1, p. 42 (1 poz.), 46 (2 ir 3 poz.) ir S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 53, 57; kursyvinis tekstas – iš PLS, t. 2, d. 1, p. 164, 194.

²¹¹ Numeris palieka antraštės tekste.

²⁰³ PLS, t. 2, d. 1, p. 32, 40, 54; S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 35, 41, 57.

²⁰⁴ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 39–40, 109–120.

²⁰⁵ ZNS, p. 6, 7, 10.

keliais žodžiais (1 poz.). Jokiamo kitame Statuto nuoraše tokio pratęsimo nerandame²¹². Tai individualizuoja taisytoją ir patį taisymo atvejį, šitai pravartu sugretinti su kiek kitoku, bet irgi nepalikusiu lemtingo atgarsio atveju, pasireiškusiu tame pačiame VI skyriuje. VI.9 straipsnį Zamoyskių nuoraše sudaro du fragmentai, abu rašyti Kapočiaus. Apatinio fragmento parašymas nesiskiria nuo kitų straipsnių, o viršutinio rašysena gerokai smulkesnė, ji ir palikta šiam fragmentui vieta rodo vėlesnį jo įrašymą (abejur parašyti cinoberiniai inicialai)²¹³. Apatinis fragmentas leidžia turėti svetimšalį prokuratorių (advokatą) garbės įžeidimo byloje²¹⁴, o viršutinis fragmentas tai draudžia, bylinėjantis dėl dvarų, skriaudų ir smurto²¹⁵. Pirmieji šito fragmento žodžiai²¹⁶ kartojami²¹⁷ Firlejų nuorašo registre²¹⁸ ir straipsnyje (tik kiek perrikiavus žodžius ir pradžioje pridūrus taipatinimo formulę)²¹⁹. Pažymėtina, kaip visa tai buvo padaryta Zamoyskių nuoraše: registre irgi pakartojus pirmuosius viršutinio fragmento žodžius²²⁰, pasitenkinta lakoniška straipsnio antrašte – „Apie

prokuratorius“²²¹. Antraštė, kaip ir visur VI skyriuje, rašyta Kapočiaus reguliariuokiu kursyvu²²². Po VI.8 straipsnio, draudžiančio kitam asmeniui perimti vedamą bylą ir numatančio klastojimo atvejį²²³, buvo paliktas nemažas tarpas, o paskutiniai žodžiai, numatantys falsifikatorių sudėginti (kaip ir Statuto I.5 straipsnis²²⁴), parašyti kiek mažesnėmis (tai nelengva įžvelgti) raidėmis²²⁵. Visa tai rodo, kad VI.9 straipsnio apatinis fragmentas Zamoyskių nuoraše pradžioje tebuvo įrašytas kaip VI.8 straipsnio draudimų išlyga, numatant, kad jie bus dar pratęsti. Juos pratęsus konkrečiai viršutiniu fragmentu, susidarė išsamus prokuratorių klausimui skirtas tekstas, kuris ir buvo išskirtas VI.9 straipsniu, parašius numerį ir antraštę. Firlejų nuorašo protografo (-ų) registras ir straipsnio antraštė buvo parašyti anksčiau už Zamoyskių nuorašo straipsnio antraštę, nes pastarąją kartojančiame Działyńskiо nuoraše lėmęs šiuos įrašymus VI.9 straipsnio viršutinis fragmentas buvo praleistas²²⁶. Išoriniame areale, kaip rodo Firlejų nuorašas, straipsnis gavo įprastinę antraštę ir taipatinimo formulę, o vidiniame areale nieko panašaus nebuvo padaryta.

VII lentelėje matome tokius pačius individualaus ir nepalikusių atgarsio taisymų atvejus. Tačiau šių atvejų taisymo grafinės aplinkybės iš esmės skiriasi: VI.9 straipsniui teko užpildyti paliktą tuščią vietą (kai kur net jos neužpildant), o VI.3 ir VII.1–VI.2 straipsnių atveju papildymus reikėjo derinti su jau parašytais žodžiais ar net

²¹² PLS, t. 2, d. 1, p. 42, 43.

²¹³ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 146.

²¹⁴ PLS, t. 2, d. 1, p. 176: «А што ся дотычеть чести <...> хотя бы не оселого у Великом князьстве.»

²¹⁵ Ten pat: «О имения, о шкоды, о кгвалты <...> который бы был у Великом князьстве оселый.»

²¹⁶ Ten pat: «О имения, о шкоды, о кгвалты не маеть жаден чужоземец прокуратором быти»; S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 146.

²¹⁷ Į smulkias, neabejotino vidinio diktanto skirtybes čia nekreipiama dėmesio.

²¹⁸ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 401.

²¹⁹ Ten pat, p. 401: «Теж уставуемь иж жадин чужоземец о имения, о шоды и о кгвалты не маеть прокуратар быти.»

²²⁰ Ten pat, p. 44: «О имения и шкоды, о кгвалты не маеть жадин чужоземец прокуратором быти» (reguliariojo kursyvo tvarkingai parašytos eilutės niekuo nesiskiria nuo likusio teksto).

²²¹ Ten pat, p. 146: «О прокураторы.»

²²² ZNS, p. 16, 20.

²²³ PLS, t. 2, d. 1, p. 173–174.

²²⁴ Ten pat, p. 68.

²²⁵ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 146.

²²⁶ PLS, t. 1, d. 2, p. 116.

pastaruosius ištrinti. Visa tai darė galimas antrasis rašovas. Negrabus VII lentelės 2-osios pozicijos parašymas (sugrūdant į viena skyriaus ir straipsnio antraščių tekstus) galbūt paskutinį skyriaus antraštės žodį palieka už straipsnio numerio. Vadinasi, šis numeris buvo parašytas dar prieš skyriaus antraštę (ar bent jau jos pabaigą). Šioje sangrūdoje gerai matyti, kad tas skyriaus ir straipsnio antraštės rašė vienas žmogus ir gal net vienu metu. Matyti ne tik tai: juk VII skyriaus registro antraštė nėra vienintelė. To žmogaus ranką matome ir III, V, VIII, IX–XIII skyrių registrų²²⁷ bei IX, XIII pačių skyrių²²⁸ antraštėse (tai kada pavadinome „teksto raidėmis“). Šioje skyrių ir registrų sekoje dar porą žodžių reiktų atskirai skirti IX skyriaus registru. I skyriaus antraštė čia akivaizdžiai įrašyta vėliau, įsprausta tarp paties registro ir II skyriaus antraščių (registras dailiai surašytas, paliekant tarpus tarp eilučių, taip ją įspaudus jokio tarpo nebeliko)²²⁹. Įrašyta buvo dailiai nepriekaištingu reguliariuoju kursyvu, bet visa puslapio estetika buvo sugadinta. Firlejų nuorašo registre ir Statuto tekste IX.1 straipsnio antraštė įrašyta nuosekliai užpildant rankraštį ir neparodant jokių sutrukdyto žymių²³⁰. Tą patį galima pasakyti apie Zamoyskių nuorašo Statuto tekstą²³¹. Abiejuose nuorašuose šias registrų bei skyrių ir straipsnių reguliariojo kursyvo antraštės parašė patys jų rašovai (jas anksčiau pažymėjome kaip „teksto raides“)²³².

²²⁷ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 37, 41, 51, 53, 55, 57, 59, 61.

²²⁸ Ten pat, p. 195, 231 (XIII skyriuje čia susilieja skyriaus ir straipsnio antraštės).

²²⁹ Ten pat, p. 53.

²³⁰ Ten pat, p. 288, 457.

²³¹ Ten pat, p. 195.

²³² ZNS, p. 16, 20.

Sugrįžkime prie IX.1 straipsnio Zamoyskių nuorašo registre. Įsprausta jo eilutė niekuo nesiskiria nuo kitų: tokios pačios raidės, ta pati rašysena. Norisi pasakyti – toks pats dydis, ir gal tikrai taip būtų, jei pamatuotume. Ir vis dėlto, pažiūrėjus dar kartą į tas raides, jos atrodo truputį didesnės. Truputį didesni tarpeliai tarp raidžių. Kapočius stengėsi parašyti taip pat, kaip anksčiau surašė šitą puslapį, bet virtuozas skubėjo ir todėl trupučiuoką nesuvaldė savo pirštų. Aiškiai vėliau už Statuto tekstą surašyti Kapočiaus registrai pasižymi smulkiomis, tiesiog juvelyrinėmis eilutėmis, o tai leido tarp jų palikti didelius tarpus, kurių ir prireikė tokiems papildymams, kokius matėme VII lentelėje. Apžvelgdami Zamoyskių nuorašą VIII dešimtmečio pabaigoje, IV, VI, VII skyrių registrų antraščių raides pavadinome „papildančiomis“²³³, žiūrėdami tik registrų grafiką. Įvertinę jas viso rankraščio mastu, turime pripažinti, kad tai ne kas kita, kaip Statuto skyrių *teksto raidės*. Taigi IV, VI, VII skyrių registrų antraštės yra tas pats Kapočiaus reguliarusis kursyvas, besiskiriantis nuo kitų puslapio eilučių tik savo raidžių dydžiu. VII lentelėje galime matyti šių abiejų kursyvų susidūrimą. 2-osios pozicijos antraštės paskutinis žodis²³⁴ didesnis už kitus jos žodžius, bet jie savo ruožtu didesni už teksto eilučių žodžius. Palyginti su kitais antraštės žodžiais, jis ne tik didesnis, bet ir kiek laisviau parašytas, tarpeliai tarp jo raidžių didesni. Visiška priešingybė yra šio įrašo (VII.1 straipsnio pavadinimo) paskutinis žodis, sukrevezotas perėjus į kitą eilutę²³⁵. Galbūt tokį teptiojimą lėmė šioje vie-

²³³ Ten pat.

²³⁴ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 47: «шляхетских» (čia iškirtas pusjuodžiu šriftu).

²³⁵ Ten pat: «забити» (plg. VII lentelės 2 poziciją).

toje paskustas ar patrintas popierius (nesiryžu apie tai spręsti iš faksimilės), bet užtat trys pradiniai kitos eilutės žodžiai²³⁶ neabejotinai parašyti patrintoje vietoje. Visi šios eilutės žodžiai – ne mažesni ir ne mažiau „laisvi“ už ankstesnį pavyzdį. Panašų pavyzdį dar pateikia VI.3 straipsnio antraštės (registre) papildymas²³⁷.

Visi aptarti pavyzdžiai rodo virtuoziskus Kapočiaus Vaskavičiaus reguliariojo kursyvo rašysenos kaitaliojimus nuo juvelyrinio „karoliukų siuvinėjimo“²³⁸ iki sunkiai pavadantino reguliariojo atsainaus kursyvo, taikant ją stropaus parašymo ar skubos atvejams. Iš to paaiškėja, kad anksčiau išskirtų pirmojo ir antrojo rašovų rašysenos tėra Kapočiaus braižo kaitaliojimas, labiausiai lemiamas laiko turėjimo ar neturėjimo. Šie pastebėjimai leidžia geriau įsiziūrėti į I skyriaus registrą, priskiriamą „trečiajam“ rašovui. „Antrojo“ rašovo įrašymai yra epizodiniai, išsiskiriantys pagrindinio teksto masyvuose, o I skyriaus registras yra masyvas. Tačiau žinome, kad šis masyvas rašytas per kelis kartus²³⁹. Išskyrus Statuto įžangą, iki I.10 straipsnio antraštės šito masyvo paraštėse nerandame rašovo pasižymėjimų taškiniais kryželiais²⁴⁰. I skyriaus registro 1-ame (irgi Zamoyskių nuorašo 1-ame) puslapyje aiškiai išsiskiria paskiras I.10–I.12 straipsnių įrašymas²⁴¹. Rašyta kitokiu rašalu, bet savo dailumu ir rašysena šitos eilutės maž-

daug prilygsta kad ir I.10–I.12 straipsnių įrašymui Statuto tekste²⁴². Panašiai galima pasakyti, dar kartą sulyginus, apie likusias I skyriaus registro eilutes ir skubius epizodinius vadinamuosius „antrojo rašovo“ įrašymus. Iš to reikėtų daryti išvadą, kad ir I skyriaus registrą surašė Kapočius Vaskavičius²⁴³. Vadinas, kol kas dar neaptariant pusiau nuostatinių straipsnių antraščių kai kuriuose vėlyvuose skyriuose, reikia kalbėti apie vienintelį Zamoyskių nuorašo rašovą.

11. Vėlyviausieji kaligrafijos elementai

Zamoyskių nuorašo X skyriaus registre nenurodomas 1-asis straipsnis, tekste 1-asis straipsnis taip ir pažymėtas, o 2-asis turi dvigubą numeraciją [2, paskui 1]²⁴⁴. Teksto trečiasis straipsnis pažymėtas 2-uju, bet čia veikiausiai kirilinė ε perdaryta į e (pridedant jai apačioje „pilvuką“). Šitaip tekste trečioji numeracija iškrito, nes kitas straipsnis žymimas jau 4-uju (δ) ir nuo jo teksto bei registro straipsnių numeracija sutampa²⁴⁵. Vertindami vien Zamoyskių nuorašo kriterijais, jo X skyrių priskyrėme prie neturinčiųjų įžangos²⁴⁶. Skyriaus straipsnių numeracijos peržiūrėjimas verčia tokio sprendimo atsisakyti: kaip rodo numeracijos pakeitimai, Zamoyskių nuorašo 1-asis straipsnis buvo nenumeruotas.

²³⁶ Ten pat: «О довод кгвалту.»

²³⁷ Ten pat, p. 43: «а если бы не стал, маеть у-в ымене уязан быти» (šiuo atveju popierius netrukde, tik skubėta).

²³⁸ Statuto XI.1 straipsnis nurodo *auksasiuvę* – *захватка* (iš. vok. *die Haft*) – *gemmarum intextrix* – PLS, t. 2, d. 1, p. 268–269.

²³⁹ ZNS, p. 14–15.

²⁴⁰ S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 11–12.

²⁴¹ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 33.

²⁴² Ten pat., p. 72–74.

²⁴³ *Pirmosios* ir *antrosios-trečiosios* rašysenų skirtumus galima paaiškinti ne vien skuba, bet ir rašovo būseną – pablogėjus sveikatai, jam sunkiau sekėsi sureguliuoti rašyseną.

²⁴⁴ PLS, t. 1, d. 2, p. 52, 258; S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 55, 207, 208.

²⁴⁵ PLS, t. 1, d. 2, p. 52, 54; S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 55, 209–213.

²⁴⁶ S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 30.

Tai patvirtina ir Firlejų nuorašo duomenys: pradinis straipsnis čia nenumeruotas ir 1-uoju pažymėtas tik kitas straipsnis²⁴⁷. Visa tai rodo silpnėjančią tendenciją užbaigti Statuto komponavimą sukuriant tam tikros tematikos skyrius iš dar neapibendrintos teismų praktikos medžiagos. Ilgai užtrukęs IV skyriaus surašymas – jau baigiamos surinkti anksčiau suplanuotos tokios medžiagos pavyzdys. IV, V ir X skyriai sudaro vėliausiai surašytų straipsnių (3-iąją) grupę. Dar prieš Lelijos 2 popierių patekusios Kazimiero, žydų privilegijos ir „Bogurodzica“ rodo, kad dalykų sumos struktūra buvo suplanuota iš anksto.

Vėlyvųjų Zamoyskių nuorašo skyrių-lankų 2-ąją ir 3-iąją grupes²⁴⁸ išskyrėme remdamiesi paleografijos ir filigranistikos²⁴⁹ požymiais. Sunaudoto popieriaus požiūriu pusiau nuostatinės straipsnių antraštės iš esmės sutapo su Karūnos ir Lelijos 2 vandenženklų etapais. Jos atsirado kylant užsibrėžimo prestižui, bet nereikia pamiršti ir numeravimo kaligrafijos. Svarbiausia, galime pasinaudoti Kapočiaus Vaskavičiaus – virtuozo ir skubančio ar net sergančio Kapočiaus – autografų palyginimais, parodančiais jo meistrišką reguliarių ir varganą nereguliarių kursyvą. Lygindami juos²⁵⁰ matome, kad esminį pusiau nuostato – reguliariojo kursyvo skirtumą randame tik tarp kai kurių raidžių grafikos (pvz., *a*, *з*, *Θ*), o kitur skiriasi tik raidžių dydis (pvz., *е*, *Ѡ*, *u*, *κ*). Tai leidžia pusiau nuostatines straipsnių antraštes taip pat priskirti Kapočiui Vaskavičiui. Pasitaikančio skyrių antraštėse nuostato klausimą

leidžia išspręsti „mišrus“ jo panaudojimas: III, IV ir XI skyriuose nuostatinę pirmųjų žodžių pradžią toliau tęsia niekur nuo straipsnių antraščių nesiskiriantis pusiau nuostatas²⁵¹, aiškiai parodantis vieno žmogaus darbą.

III lentelės šešios Firlejų nuorašo skyrių reguliariojo kursyvo antraštės rodo, kad jo archetipe (-uose) jos buvo rašomos anksčiau nei Zamoyskių nuoraše, kur tokių antraščių liko tik dvi. Tai parodo bent du dalykus: 1) skyrių antraštės „vėlavo“ (tai patvirtina I skyriaus neįvardijimas ir Zamoyskių nuorašo skyrių nesunumeravimas); 2) Statuto nuorašų išorinio arealo tiražavimas prasidėjo anksčiau nei buvo įvardyti Zamoyskių nuorašo skyriai (išskyrus IX ir XIII). Du pastarieji skyriai-lankai galėjo būti surašyti ir įvardyti dar neprasidėjus tiražavimui, juos reikėtų datuoti orientuojantis į popieriaus vandenženklų chronologinio intervalo pradinę datą (šiuo atveju į 1526 m. – žr. I lentelę).

Nuostatu (III lentelėje vadinamu „didžiosiomis raidėmis“) parašytos skyrių antraštės nėra vienalytės. Vienur taip padarius pirmąją eilutę, toliau pereinama į pusiau nuostatą (III–V, VIII, X, XI skyriai)²⁵² ar kursyvą (VI, VII skyriai)²⁵³, tęsiant dar neužbaigtą pavadinimą (taip grafiškai jam susiliejančiam su straipsnio pavadinimu). Kitur (II ir XII skyriai)²⁵⁴ nuostatinės antraštės sutelpa pirmoje eilutėje ir ją visai užpildo (esant pusiau nuostatiniams ar kursyvinėms straipsnių antraštėms).

Vis dėlto aiškėja, kad:

- 1) Nuostatinės skyrių antraštės atsirado dar Karūnos etapo popieriaus

²⁴⁷ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 471, 472.

²⁴⁸ Žr. 202, 205 nuor.

²⁴⁹ Žr. 32 nuor. ir II lent.

²⁵⁰ S. Lazutka, Pal. ir faks., *passim*.

²⁵¹ Ten pat, p. 99, 103, 215.

²⁵² Ten pat, p. 99, 109, 121, 177, 207, 215.

²⁵³ Ten pat, p. 135, 157.

²⁵⁴ Ten pat, p. 87, 223.

skyriuose (tik IX ir XIII skyrių antraštės yra kursyvinės).

- 2) Visos nuostatinės skyrių antraštės yra vienos eilutės pavidalo, nesvarbu, ar antraštės tekstas įsitenka šioje, ar tęsiamas kitoje, jau nenuostatinėje, eilutėje.
- 3) Atsiradusios pusiau nuostatinės straipsnių antraštės nelėmė nuostatinių skyrių antraščių atsiradimo: nuostatu buvo parašyti ir kursyvinės straipsnių antraštės turinčių skyrių (VI, VII, XII) pavadinimai.

Raidžių stiliaus požiūriu matyti aiškus IX ir XIII skyrių atotrūkis nuo likusių Statuto skyrių, turinčių vienokias ar kitokias nuostato antraštes. Jos laiko požiūriu aiškiai vėluoja, tai rodo jų atsiradimas ir VI, VII, XII skyriuose. Kita vertus, net ir tada jose nebuvo sužymėta skyrių eilė. Apkaltinti net ir sergantį Kapočių tiek užmiršus vargu ar galima: lankai buvo tvarkingai sudėti bei paruošti įrišti, net ir neturint I ar IV skyrių registrų. Kažkodėl delsta sužymėti skyrių eilę. Zamoyskių nuoraše yra vienintelis ne Kapočiaus paliktas įrašas²⁵⁵ – akivaizdžiai kito asmens parašytas nuostatinis I skyriaus registro įvardijimas (taip pat nenurodant jo eilės)²⁵⁶. Tai buvo padaryta taip ir neįvardijus I skyriaus Statuto tekste.

Firlejų nuorašo visų (yra ir pirmojo) skyrių registrų antraštės kursyvinės²⁵⁷. Kaip rodo III lentelė, pačių skyrių kursyvinių antraščių čia yra tris kartus daugiau negu Zamoyskių nuoraše. Beje, lentelė-

je šios nuostatinės antraštės įvertintos ne visai tiksliai: išskyrus vienoje eilutėje sutilpusį nuostatinį XIII skyriaus pavadinimą²⁵⁸, visos kitos yra mišrios (pradinių žodžių nuostatą toliau lydi kursyvas)²⁵⁹. Labai iškalbinga čia yra XI skyriaus antraštė: žodžiui *людеи* netilpus į pirmąją (nuostatinę), antrasis jo skiemuo jau kursyvu buvo nukeltas į antrąją eilutę²⁶⁰. Taip pasimato, kad pradinį nuostatą toliau kursyvu tęsė tas pats rašovas. Pasitvirtina III lentelės fiksuojamas Firlejų nuorašo skyrių antraščių „archajiškumas“, kurį dabar galima paaiškinti vėlesniu, bent jau paskirų Zamoyskių nuorašo skyrių-lankų, surašymu už Firlejų nuorašo archetipą (-us). Iš to išeina, kad šis (-ie) archetipas (-ai) galėjo būti, bent iš dalies, surašytas (-i) anksčiau už Zamoyskių nuorašo pagrindinį (be „antrojo“ ir „trečiojo“ rašovo papildymų) tekstą. Darant šias prielaidas ar išvadas, nereikia pamiršti, kad čia vis dėlto nagrinėjama Zamoyskių nuorašo chronologija ir pagal ją sprendžiama apie Statuto surašymą, o visi ankstesnieji veiksmai apibūdinami tik hipotetiniu lygiu.

12. Akto ir teisyso kryžkelė

Vėlyvas Statuto skyrių antraščių surašymas (tiksliau – įrašymas) netrukdo Kapočiaus Vaskavičiaus surašyto Zamoyskių nuorašo skyrius-lankus rikiuoti pagal 2-ojo poskyrio išvadas ir 10-ajame poskyryje išryškėjusias tris grupes²⁶¹, tik nereikia pamiršti, kad rikiuojame visą foliantą. Seniausiam popieriuje yra surašytas 16-asis lankas (žydų privilegija), o 14-asis (Zigmanto

²⁵⁵ Apie vėlesnius rankraščio naudotojų pastebėjimus čia nekalbame.

²⁵⁶ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 33: «Раздел... О персоне господарской.» Plg. 16 nuor.

²⁵⁷ Ten pat, p. 271–293.

²⁵⁸ Ten pat, p. 503.

²⁵⁹ Ten pat, p. 320, 336, 383, 481, 491.

²⁶⁰ Ten pat, p. 481.

²⁶¹ Žr. 200–205 nuor.

Senojo panegirika) ir 15-asis (Kazimiero privilegija) lankai prilygsta daugeliu požymių seniausiems IX ir XIII skyriams²⁶². Šitie lankai rodo, kad Statuto kodifikaciją, kaip sakytą, buvo užsibrėžta įvykdyti ne vien teisyno, o ir aktų rinkinio sudarymu.

Žydų privilegiją reikėtų laikyti pirmuoju paruoštu įrishti į projektuojamą dalykų sumos foliantą lanku. Taip pat pasitenkimsime šį užsibrėžimą patvirtinančių ir nesusijusių su Statuto surašymu 14-ojo ir 15-ojo lankų tapačios su IX ir XIII skyriais-lankais filigranistikos konstatavimu. Taigi paties Statuto teksto lankus komplektuoti buvo pradėta nuo IX ir XIII skyrių. Pastarąjį, ko gera, reikėtų laikyti pačiu pirmuoju, nes jam pakako pertvarkyti Kazimiero teisyną²⁶³, o IX skyrių reikėjo naujai sukurti, tai rodo net ir į kitas Statuto redakcijas nukeliavę straipsnių surašymo nesklandumai²⁶⁴. Iš likusių dviejų iš ankstesniosios redakcijos²⁶⁵ paimtų skyrių, be abejo, vėlesnis yra VIII, nes šiame lanke randame ir vėlesnį Lelijos 2 vandenženklį popierių (žr. II lent.). XIII, IX ir XII skyrius, 10-ajame poskyryje priskirtus 1-ajai grupei, datavome 1526-aisiais. Tais metais buvo pradėtas ir I skyrius, bet jo surašymas užtruko (žr. II lent.). I skyriaus lanke susidūrė vokiškos kilmės (Karūnos etapo) ir iš Lenkijos gautas (Lelijos etapo) popierius, o tai abiem atvejais leidžia drąsiau orientotis į filigraninės chronologijos intervalo pradinę datą Karūnos ir Lelijos etapui. Tačiau toks užsitikrinimas verčia tiksliau įvertinti iki šiol gerai neapibrėžtą Lelijos 1 vandenženklį vietą: žiūrėdami

į tokiam popieriuje surašytus IX, XII ir XIII skyrius, šį filigraną labiau siejome su Karūnos, o ne su Lelijos etapu. Atsižvelgiant į šiame popieriuje atsiradusias sukaligrafintas straipsnių antraštes ir sunkiai datuojamą Lelijos 1 vandenženklį²⁶⁶, dabar juo žymimus lankus taip pat turime priskirti Lelijos laikotarpiui. Patį šį vandenženklį reikia priartinti prie Lelijos 2–3 ir, per daug neatitraukiant nuo Karūnos popieriaus, datuoti ~1527–1528 m.²⁶⁷ Šia data dabar keistini visi iki šiol nurodomi 1526 m. Neaiškų Karūnos 1 pavyzdį eliminuoti leidžia turimi kiti šio labai paplitusio vandenženklį artimo pavidalo pavyzdžiai: Karūna 4 sutampa su Karūna 1, labai artima joms pradinė Karūnos 2 data (nors pastarojo vandenženklį chronologija nusitęsia iki 1534 m.)²⁶⁸. Pradėtas Karūnos 1 popieriuje surašyti I skyriaus lankas šiuo momentu orientuotinas į 1527–1528 m., bet tolesnis jo papildymas jau rodo Lelijos 2 „didžiąją intervenciją“²⁶⁹, sietiną su įrišimo perspektyvos atsiradimu.

Ankstesniosios redakcijos pertvarkymo pabaigą VIII ir papildančios sekos pradžią I skyriuje skelbianti Lelijos 2 „intervencija“ parodo, ir kuo tie lankai tarpusavyje skiriasi. I skyrius buvo pradėtas surašyti (143 p.) Karūnos 1 popieriuje ir lankas buvo papildytas Lelijos 2 popieriumi (147 p.) tik darbui įpusėjus. Priešingai: VIII skyrius buvo pradėtas kaip tik Lelijos 2 popieriuje ir tik vėliau atsirado likutinis²⁷⁰ Lelijos 1 lapas (341 p.). Šiuose abiejuose lankuose matome pradinį Lelijos 2

²⁶² ZNS, p. 5, 7.

²⁶³ Ankst. red., p. 15.

²⁶⁴ Ten pat, p. 10–12.

²⁶⁵ Žr. 2 nuor.

²⁶⁶ ZNS, p. 9.

²⁶⁷ Plg. ten pat, p. 11 (10 pav.).

²⁶⁸ ZNS, p. 11 (10 pav.).

²⁶⁹ S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 12–13.

²⁷⁰ Plg. 48–50 nuor.

panaudojimo atvejį, taigi reikia taikyti ir pradinę jo chronologinio intervalo datą. Sunku pasakyti, kuris šių skyrių buvo pradėtas surašyti anksčiau, bet yra aišku, kad jų surašymo pabaiga nedaug skyrėsi. Tarp jų brėžiasi ankstesniosios ir originaliosios I Statuto redakcijos *pradinio* skyriaus apdorojimo paralelė.

Pradinio VIII.1 straipsnio pavadinimas, atsiradęs iš ankstesniosios Statuto redakcijos įžangos²⁷¹, tarpusavyje palyginus įvairių redakcijų nuorašus, atskleidžia tos įžangos „numarinimo“ procesą²⁷². Tai buvo ne tik straipsnio, bet ir visos redakcijos įžanga. Lygiai tokią pačią dvigubą funkciją atlieka ir **pradinio** I skyriaus įžanga (vienur kalbėta apie didžiojo kunigaikščio parašą, kitur apie jo priesaiką). Abiejų šių redakcijų pradžioje randame užsibrėžimo diktuojamą „Visų pirma“²⁷³. Tai buvo visai kodifikacijai ir, žinoma, visam foliantui, o ne pačiam skyriui skirtas užsibrėžimas. Jau matėme, kad Zamoyskių nuoraše (taigi ir vidinio arealo archetipe) taip ir nebuvo įvardytas I skyrius²⁷⁴. Firlejų ir Świdzińskiego nuorašai rodo, kad tai nebuvo padaryta ir išorinio arealo archetipe, jau prasidėjus nuorašų tiražavimui²⁷⁵. I skyrius buvo įvardytas tik jo registre²⁷⁶ ir todėl reikia atkreipti dėmesį į lotyniškąją redakciją: čia skyrius įvardytas ir tekste, ir registre, tačiau tokia pati originaliosios redakcijos mintis išreikšta visiškai skirtingais žodžiais²⁷⁷. Iš to galime spręsti, kad

gudiškame lotyniško vertimo archetipe šitokio įvardijimo dar nebuvo. Świdzińskiego nuorašo 1532 m. data²⁷⁸ rodo, kad tuo metu šis archetipas dar taip irgi nebuvo įvardytas. Visa tai verčia pripažinti ir vėlesnio (gal net ketvirto dešimtmečio pirmojo trečdalio) Lelijos 2 popieriaus galimumą. Jo panaudojimas 17 (5, 7, 13, 17, 18–23, 25, 26, 28, 31, 34, 35, 40) iš 41 lanko sakytų, kad būta ne vienos šito „didžiosios intervencijos“ popieriaus partijos.

Aptartos realijos, įskaitant Kapočiaus Vaskavičiaus duomenis, šiek tiek atskleidžia Zamoyskių nuorašo archetipo (-ų) vaidmenį ir leidžia aiškiau skirti paties šio nuorašo ir I Statuto kanoninio teksto, lėmusio jo įteisinimą 1529 m. Šv. Mykolo dienos (IX.29) nuostatu, surašymo procesus. Zamoyskių nuorašo I skyriaus registrą Kapočius dar suspėjo surašyti, bet darė tai jau įrišus foliantą ir pašlijus savijautai, o jam mirus (1531 m.) ir atsiradus Świdzińskiego nuorašui (1532 m.), I skyrius ir visas foliantas dar nebuvo įvardyti. Zamoyskių nuorašą chronologiniu vienetu galime laikyti jį įrišus ~1530, o užbaigtu (su vėlyvais Kapočiaus įrašais) – ~1531 m. Išryškėjusios I skyriaus registro surašymo grupės²⁷⁹ verčia dar kartą atkreipti dėmesį į paties šio skyriaus surašymo ypatybes. Kapočiaus rašysena čia dar tvirta ir tokia išlieka iki skyriaus pabaigos (išskyrus vėlyvas I.25 ir I.26 straipsnių antraštes²⁸⁰). Iki I.4 straipsnio imtinai beveik visur akį džiugina tiesių eilučių ir vienodų tarpelių ritmas, tačiau toliau eina tokių pat gražių eilučių, bet kampu pakylantys (ar nusileidžiantys), aiškiai ne tuo pačiu metu įrašyti I.5–I.9

²⁷¹ Ankst. red., p. 28–29.

²⁷² Ten pat, p. 29.

²⁷³ S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 28.

²⁷⁴ Žr. 159, 160, 166, 167 nuor.

²⁷⁵ Žr. 161, 168 nuor.

²⁷⁶ Plg. 249 nuor.

²⁷⁷ PLS, t. 2, d. 1, p. 31, 63: „De his, que principi propius accedere videntur“. Plg. 252 nuor.

²⁷⁸ Žr. 169 nuor.

²⁷⁹ Ankst. red., p. 11–12.

²⁸⁰ Ten pat, p. 9.

straipsniai²⁸¹. Kad I skyriuje ir jo registre yra įrašytos atskiros straipsnių grupės, jau teko įsitikinti. Šį kartą pravartu paklausti: kas buvo įrašyta prieš I.5 straipsnį?

Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių šalies privilegijos nuo Jogailos buvo suteikiamos mažai nukrypstant nuo klasikinio aktų surašymo formuliario. Visur randame tris protokolo klauzules – invokaciją, intitu-liaciją (dažniausiai nukeliamą į konceptą), inskripciją²⁸². Konceptas nestokoja aren-gos (neretai suskaldomos bei atkeliamos į protokolą)²⁸³ ir promulgacijos²⁸⁴ (toliau dėstant konkretų turinį, atitinkantį naraci-ją²⁸⁵ ir dispoziciją). Zigmanto I 1434 m. privilegijoje pirmąją dispozicijos klauzule tapo pažadas nesuimti be teismo²⁸⁶. Vėles-nėse šalies privilegijose prieš ją atsirado vienas–penki bendro pobūdžio suteiktų teisių neatšaukimo įsipareigojimai, bet to-kio teismo garantija ir toliau liko pirmoji konkrečių teisės normų klauzulė²⁸⁷. Statu-te ją ir matome I.1 straipsnio pavidalu²⁸⁸. Po jo eina trys (I.2–I.4) straipsniai, kurių esmę labai vaizdžiai parodo I.2 straipsnio kursyvinė²⁸⁹ antraštė, pamininti *valdovo*

išdavimą ir *pabėgimą*²⁹⁰ – vieną *criminis laesae maiestatis*²⁹¹ atvejų. Improvizacinis „pasitaikymas po ranka“ čia nekelia abe-jonių, tai rodo skubotą ir mažai apgalvotą iškalbingo pavyzdžio parinkimą. Vertinant Zigmanto II 1506 m. privilegijos mastais, šiais *didenybės įžeidimo* straipsniais jau akivaizdžiai pereinama iš protokolo į kon-ceptą, tačiau nepamirština, kad kaip tik di-delė pačios šios privilegijos koroboracijos dalis sudarė I Lietuvos Statuto arenginės įžangos dalį²⁹², taip išeinant iš koncepto priešingoje pusėje. Iškilė dilema: tęsti ša-lies privilegijų tematiką (tai ir buvo pada-ryta III skyriumi) ar konkretinti valdinystės monarchui principus. I.5–I.12 straipsniais, skirtais dokumentikai, pasirinkta pasta-roji kryptis²⁹³, pradėtas formuoti atskiras skyrius, taip ir nesulaukęs įvardijimo Ka-počiaus Vaskavičiaus ranka. Jis nesulaukė ir registro įrišant visą Zamoyskių foliantą, bet pats skyrius (17-as lankas) buvo sura-šytas ir įrištas. Įrišant Zamoyskių nuorašą, I skyrius dar nefigūravo numatomų Statu-to skyrių sekoje. Ji turėjo prasidėti karo tarnybą – valdovo ir riterijos santykių pa-grindą – nusakančiu skyriumi. Zamoyskių nuoraše šio (II) skyriaus registro priekyje matome vienintelę nuostatu parašytą ati-tinkamą antraštę²⁹⁴.

²⁸¹ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 67–73. Plg. 275 nuor.

²⁸² M. K. Любавский, 1915, p. 318–319, 325, 328–329, 325–329, 334; Zbiór praw Litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach og roku 1544 do 1563, Poznań, 1841 (toliau – ZPL), p. 1.

²⁸³ M. K. Любавский, 1915, p. 318–319, 323–324, 328–329, 334; ZPL, p. 1.

²⁸⁴ M. K. Любавский, 1915, p. 318, 323, 325, 328, 334; ZPL, p. 1.

²⁸⁵ Kai kada siejant su arenga.

²⁸⁶ M. K. Любавский, 1915, p. 324.

²⁸⁷ Ten pat, p. 325–326, 329, 335 (pastarojuoju atveju teismo pažadą pakeitė talioninė šmeižiko nubaudoimo garantija).

²⁸⁸ PLS, t. 2, d. 1, p. 64.

²⁸⁹ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 69.

²⁹⁰ PLS, t. 2, d. 1, p. 66: «О зраженъе маестату господарского... хто бы до земли неприятельское втек.»

²⁹¹ Ten pat, p. 66–67 (злый вчинок–crimen) – vie-nintelis toks kvalifikavimas per tris straipsnius.

²⁹² J. Jakubovskis, 1921, p. 67–68; PLS, t. 2, d. 1, p. 62, 64; M. K. Любавский, 1915, p. 336.

²⁹³ PLS, t. 2, d. 1, p. 58, 70, 72.

²⁹⁴ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 35.

13. Pusiau nuostatinių straipsnių antraščių ir popieriaus vandenženklių chronologijos santykis

I skyriaus surašymo procesas jau yra aptartas²⁹⁵ ir apžvelgtas jo pradžios santykis su šalies privilegijomis neprieštarauja ankstesnėms išvadoms. I ir VIII skyriai žymi Lelijos 2 popieriaus „didžiosios intervencijos“ chronologinę gairę: be VIII skyriaus atsiradimo nebūtų šios intervencijos, be jos neatsirastų I skyrius²⁹⁶. Abu šie skyriai **jau** „susiliečia“ su šia intervencija, bet **dar** pasižymi **ir** kursyvinėmis straipsnių antraštėmis²⁹⁷. Pastarasis požymis būdingas ir VI–VII skyrių porai, nors Lelijos 2 popieriaus juose nerandame²⁹⁸. Filigraniniai jų duomenys prieštaringi (XVI a. antro dešimtmečio antrosios pusės lapus papildo trečio dešimtmečio pirmosios pusės popierius²⁹⁹), bet akivaizdus VI skyriaus parašymo užsitęsimas³⁰⁰. Prisimenant dar IX, XII, XIII skyrius, galutinai pasitvirtina 10-ajame poskyryje preliminariai išryškinta 1-oji (atmetus du Lelijos 2 tarpus, 1526–1528 m. popieriaus) grupė. Jos straipsnių antraštės kursyvinės, o visi kiti skyriai turi pusiau nuostatines straipsnių antraštes.

10-ojo poskyrio 2-ąją ir 3-iąją grupes neginčijamai jau išryškino jų popierius. Iš jo šiek tiek galima spręsti ir apie jų tarpusavio santykį. Karūna 2 (II, III, XI skyriuose) ir Lelija 2 (IV, V, X skyriuose) pasižymi dideliu chronologiniu tarpsniu, bet tiek pradinė, tiek galinė pastarosios tarps-

nio riba yra vėlesnė³⁰¹. Šį skirtumą patvirtina ir IV skyriaus vėlavimo požymiai³⁰². Matome, kad 2-oji grupė (II, III, XI skyriai) su Lelijos 2 „didžiąja intervencija“ dar nėra susijusi. Užtat 3-iąją grupę (IV, V, X skyriai) galima pavadinti svarbiausiu Lelijos 2 reprezentantu, nes jį lydi įrišimą „pranašaujančių“ lankų šleifas (daugiausia rezervo ir registrų lankai³⁰³).

Trijų statuto skyrių grupių išryškinimas galutinai patvirtina sąlyginį Zamoyskių nuorašo archetipo pobūdį³⁰⁴. Jis leidžia kiekvieną statuto skyrių-lanką vertinti jo „palydovų“ (registro ir rezervo) fone, taip gaunant, ko gera, patikimiausią chronologinį vaizdą, tačiau šis galimumas nėra toks paprastas. Tuo galima įsitikinti aptariant neabejotinai seniausius, kilusius iš ankstesniosios redakcijos, IX, XII, XIII skyrių lankus. XII skyrius, atrodo, yra naujausias, nes jį įvardija nuostatinė antraštė³⁰⁵, tačiau jo rezervą sudaro Lelijos 1 (~1526/1528 m.), o IX skyriaus – Lelijos 2 (~1531 m.) popierius³⁰⁶. Veikiausiai svaresnis yra pastarasis požymis, nes aiškiai „užtruko“ IX skyriaus registro surašymas: juvelyriškai (kaip ir kitur) surašytame jo puslapyje jau sergančio Kapočiaus rašysena 1-asis straipsnis įspraustas tarp skyriaus antraštės ir 2-ojo straipsnio, sujaukiant visą tarpą tarp eilučių ritmą³⁰⁷ (čia galime prisiminti ir kitas Statuto redakcijas pasiekusią šio skyriaus straipsnių netvarką)³⁰⁸. Iš to

³⁰¹ ZNS, p. 11 (10 pav.).

³⁰² Žr. 188 nuor. ir 10-ojo poskyrio 3-iajai grupei skirtą pastraipą.

³⁰³ Jie išvardyti 12-ajame poskyryje. Žr. taip pat II lentelę.

³⁰⁴ Žr. 2-ojo poskyrio dvi paskutines pastraipas.

³⁰⁵ Žr. 253 nuor.

³⁰⁶ ZNS, p. 7, 9.

³⁰⁷ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 53.

³⁰⁸ Plg. 260 nuor.

²⁹⁵ S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 12–13.

²⁹⁶ Žr. pastraipą, kurioje yra 266 nuoroda.

²⁹⁷ ZNS, p. 20.

²⁹⁸ Ten pat.

²⁹⁹ Ten pat, p. 6, 10–12.

³⁰⁰ S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 25.

galime spręsti, kad reikia skirti Zamoyskių nuorašo ir folianto, skyrių ir lankų, parašymo ir parengimo įrašyti eiles, kad pastaruju atveju nereikėjo parašymo, bet 33-iasis lankas (IX skyrius) negalėjo būti įrašomas neatsiradus 34-ajam lankui (skyriaus rezervui). IX skyriui tikėtina būtent tokia situacija ir todėl visiškai įmanoma, kad jo registre sergantis Kapočius įrašė 1-ąjį skyrių jau foliantą įrašęs³⁰⁹. Toks I skyriaus registro surašymas juo labiau yra tikėtinas, o IV skyriaus registras buvo surašytas prieš pat įrašant ir apgaubiant V skyriaus registrą³¹⁰, bet tai įvyko anksčiau, nes matome sveiko Kapočiaus rašyseną³¹¹. Atkreiptinas dėmesys į XIII skyrių: jis neturi rezervo³¹². Tai dar vienas jo pirmumo ar ankstumo požymis³¹³. O IX ir XII skyrių rezervuose matome vien Lelijos 1 popierių³¹⁴. Tokį popierių matome ir XII skyriaus registre, bet savo senumu pranokstančių jį IX ir XIII skyrių registų popieriaus vandenženklis yra Lelija 3 (!)³¹⁵. Susidaryti bendrą registų filigranistikos vaizdą neleidžia tiesiog fatališkas vandenženklių trūkumas nemažoje jų lankų dalyje – 1 l./II sk., 2 l./III sk., 4 l./V sk., 6 l./VII sk., 10 l./XI sk.³¹⁶ XIII skyriaus registro „anomaliją“ šiek tiek gali paaiškinti analogija su „užtrukusiais“ I ir VIII skyrių registrais³¹⁷. Kita vertus, nepamirštinas ir „juvelyrinis“ registų surašymas, parodan-

tis nenutrūkstantį pasirinktą stilių. Visa tai verčia kalbėti tik apie jiems būdingus požymius ir neįtraukti jų į bendrosios chronologijos paieškus. Iš to išeina, kad menki registų vandenženklių duomenys verčia pirmiausia derinti tik pačių skyrių ir jų rezervų filigranistiką. Laikantis šios nuostatos, XIII skyrių reikia laikyti seniausiu, o IX skyriaus tekstą surašytu anksčiau už XII skyrių, bet galutinai nesutvarkius straipsnių antraščių ir nesunumeravus. Nebaigus to padaryti, prasidėjo išorinio arealo surašymas, į kurį pateko vienietiniai archetipai, negavę galutinai sutvarkyto pavidalo, kokį matome monitoriniame Zamoyskių nuoraše. IX skyriaus kursyvinė antraštė jau buvo parašyta anksčiau. Šitaip išsirikiuoja XIII, IX ir XII skyriai.

14. Chronologinė skyrių seka

Galutinai įsitikinome, kad Statuto surašymas prasidėjo nuo senesniosios jo redakcijos. Užbaigdamas jos palikimą, turėjo eiti VIII skyrius, tai ir matome, tačiau tiek pat ryškiai, kaip ir jis, Lelijos 2 popieriaus „didžiąją intervenciją“ parodo būtent dėl jos atsiradęs I skyrius³¹⁸. Jį reikia dėti po VIII skyriaus. I skyriaus atsiradimas išryškino spragą tarp senesniosios redakcijos palikimo, numatyto kaip Statuto pabaiga (tai rodo seniausiojo skyriaus įvardijimas paskutiniu), ir įžangos, faktiškai virtusios I skyriumi. Išliko atskira planuotos įžangos arenga, bet galėjęs tapti pirmuoju II skyrius irgi gavo įžangą³¹⁹. Čia reikia prisiminti VIII skyriaus įžangos „numarinimą“ ir taip pat gavusius įžangas V bei VI skyrius, II, V, VI skyrių įžangų neį-

³⁰⁹ Žr. 187 nuor.

³¹⁰ Žr. 188–190 nuor.

³¹¹ Žr. 188–189 nuor.

³¹² Žr. 134 nuor.

³¹³ Plg. 259 nuor.

³¹⁴ ZNS, p. 7.

³¹⁵ Ten pat, p. 5. Beje, IX skyriaus registre tai pasakytina tik apie prirašytus 53/54 puslapius; gaubiančiojo lapo vandenženklis yra Lelija 1(!).

³¹⁶ Ten pat.

³¹⁷ Žr. 292 nuor.

³¹⁸ Plg. 291–293 nuor.

³¹⁹ Plg. 288–290 nuor.; PLS, t. 2, d. 1, p. 90, 92.

traukimą į registrus, pagaliau – VI skyriaus priklausymą 10-ojo poskyrio 1-ajai grupei³²⁰. II skyrių randame 2-ojoje³²¹, o V – 3-iojoje grupėje³²², taigi pasitvirtina VI skyriaus straipsnių kursyvinių antraščių senumo požymis. Kartu jis laikytinas pirmuoju, skirtu užpildyti minėtai spragai. VI skyriumi į Statutą buvo įtraukiama jau išplėtotą teismo praktikoje procesinė teisė ir įžanga rodė šio įtraukimo programinį mastą. VI.9 straipsnio viršutinio fragmento įrašymas dar sveiko Kapočiaus Vaskavičiaus ranka³²³ (nepadarius to Działyńskiego nuoraše) rodo ankstyvą smulkių pataisymų atvejį jau prasidėjus išorinio arealo nuorašų tiražavimui. VI, II ir V skyrių įžangos parodo siekį apimti visuomenei būtinus teisinio reguliavimo klausimus³²⁴. Vienas didžiausių, VI, skyrius galutinai įtvirtino jau teismo praktikoje susiklosčiusį kaltinamojo kaip tyrimo objekto principą³²⁵. Taip pat dideliu (paskutiniu 1-ojoje grupėje) VII skyriumi aiškiu smurto draudimu ir jo įrodymų sukonkretinimu³²⁶ buvo sisteminama baudžiamoji teisė.

Skyrių-lankų grupių susidarymą lėmė užsibrėžimo kitimas, savo ruožtu lemiamas konkrečių darbo etapų išryškėjimų. Folianto įrišimas šiuo darbo metu išryškėjo kaip kryžkelė, vaizdžiai atspindima popieriaus vandenženklų ir straipsnių antraščių kaligrafijos. Chronologinį skyrių lankų susirikiavimą lėmė darbo ir užsibrėžimo vykdymo faktinė konjunktūra

gerąją prasme. Kryžkelė gerai išryškina kodifikuojamą tradiciją bei papročių teisę (ankstesniąją redakciją parodančius skyrius) ir dar nerealizuotą siekį sunorminti valdovo valią išreiškiančius principus (naujai atsiradusį I skyrių)³²⁷. Paskutinė (3-ioji) 13-ojo poskyrio pastraipa parodo, kad kodifikacinio užsibrėžimo grafinės išraiškos kitimo kryžkelė skirtingai lokalizavosi atskiruose skyriuose-lankuose (gerai tai matyti ten, kur surašymo procesas užtruko – savaip VIII, I ar VI skyriuose). Išorinio arealo nuorašų tiražavimas prasi-dėjo anksčiau nei buvo galutinai surašyti Zamoyskių nuorašo lankai³²⁸.

1522 m. paskelbus Statutą, bet jam taip ir nepasirodžius, nesėkmingai ketinta tai padaryti 1524 ir galbūt 1525 m.³²⁹ Nežinome, ar ankstesnioji Statuto redakcija sietina, ar nesietina su šitais teksta, bet Zamoyskių nuorašo seniausio popieriaus datavimas³³⁰ skiriasi nuo pastarosios datos vos pora metų. Kodifikavimo užsibrėžimo šaknys šiose Statuto teksto peripetijose gal ir neneigtinos, bet konkretinti to kol kas negalime. Aišku viena, kad kodifikavimo užsibrėžimas laikytinas ne vienkartinė akcija, o tęstiniu procesu, vykusiu palaipsniui ryškėjant lemiantiems užmojams ir daugiau ar mažiau sėkmingam jų įgyvendinimui. Statutą surašančios komandos sudėtis galėjo keistis, bet nesikeitė jos mokymosi kiekviename žingsnyje kryptis ir jos monitoringas, vykdomas Alberto Goštauto ir Kapočiaus Vaskavičiaus.

Nuo XV a. devinto dešimtmečio išli-

³²⁰ S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 29–30. Taip pat Žr. 200, 203 nuor.

³²¹ Žr. 202 nuor.

³²² Žr. 205 nuor.

³²³ Žr. 213–225 nuor.

³²⁴ D. Willoweit, 2005, p. 74.

³²⁵ S. Vansevičius, 2005, p. 132.

³²⁶ Ten pat, p. 133.

³²⁷ Plg. D. Willoweit, 2005, p. 74–75; J. Bardach, 1999, p. 24–25.

³²⁸ Žr. III lentelę ir tekstą tarp 247–248 nuorodų.

³²⁹ С. Лазутка, I Литовский Статут..., p. 72–73.

³³⁰ Žr. I lentelę.

kusios Lietuvos Metrikos knygos apščiai atskleidžia teismų praktiką, dariusią įtaką Lietuvos Statutui³³¹, tai jau rodo VI ir VII skyriai. Teismų praktika vystėsi kaip vadinamoji precedentų teisė, dienos aktualijas fiksuojant didžiojo kunigaikščio ir Ponų Tarybos priimamais įstatymais-nuostatais (*ycmawa-constitutio*)³³². Užpildant tarpą tarp Statuto įžangos – darbo metu atsirandančio I skyriaus – ir maždaug tuo pačiu metu baigto kodifikuoti VIII skyriaus, tokią koncepciją vaizdžiai išdėsto VI.25 straipsnis³³³. I.3–I.4, I.16, III.12, IV.2, VI.7 straipsniai grindžiami tokiais ištutiniais nuostatais³³⁴.

2-osios skyrių (II, III, XI) grupės popierius truputį naujesnis, bet labai artimas 1-ajai. Ruošiantis įrišti numatytas pirmuoju II skyrius reglamentavo karo tarnybą³³⁵, jo įžanga rėmėsi 1528 m. taksaciniu apsiginklavimo nuostatu³³⁶. II ir III skyrius reikia laikyti glaudžiai susietais bajorijos prievolių ir teisių suderinimo. Todėl pastarajam skyriui neprireikė įžangos (pridurtas propinacijai skirtas III.17 straipsnis³³⁷ rodo, kad teisių tematika buvo išsemta dar

prieš įrišant). XI skyriaus įžangos rudimentas³³⁸ (greta II skyriaus) leidžia visą II, III, XI skyrių grupę priskirti „įžanginiams“ skyriams.

Naujausia, 3-ioji, susijusi su Lelijos 2 popieriumi, grupė (IV, V, X skyriai) susiformavo šeimos turtinių santykių ir įkaito teisės pagrindu. V skyrius turi įvadą³³⁹. Zamoyskių nuorašo X skyriuje vienas po kito eina du 1-ieji straipsniai ir nėra 3-iojo straipsnio³⁴⁰. Pirmesniojo 1-ojo straipsnio numeris (*a*) aiškiai įrašytas „ne vietoje“ (ne ties pirmąja pavadinimo eilute)³⁴¹, Firlejų nuoraše šitas straipsnis nenumeruotas³⁴², tai rodo, kad į išorinį arealą buvo paleista įžanga, bet Zamoyskių monitoringas jau fiksuoja jos „numarinimą“. Šio nuorašo registre tokio straipsnio nėra³⁴³. Nėra registre ir monitoringinės V skyriaus įžangos³⁴⁴.

Įrišimo kryžkelė gerai parodo apsisprendimo vingių motyvą.

Išvados

1. Zamoyskių nuorašo surašymas užtruko kelerius metus, nes tas nuorašas surašytas ne iš karto ir buvo kancleriui kaip monitoringo priemonė. Pirmiausia buvo apdorota ankstesnioji trečio dešimtmečio redakcija (ypač IX, XII ir XIII skyriai). Šitie lankai buvo surašyti trečio dešimtmečio pabaigoje.
2. Ankstesniosios redakcijos pradžios (VIII skyriaus) apdorojimas užtruko iki trečio–ketvirtio dešimtmečių sandūros.

³³¹ The Statute, p. 21.

³³² E. Gudavičius, 1975, p. 52–53.

³³³ PLS, t. 2, d. 1, p. 188: «ач-кольве права писанные дали есмо всей земли, ... однак же вси права до остатку врыхле не могут ся сложити, ... тогда то даем на розознание судей под сумнением их, иж они мают, ... то сказати водле стародавнего обычая. А ведже скоро на первом сойме перед нами або перед паны радами нашими мают тыи члонки объявити. И естли бы уфалать. тогда мают тэж приписаны быти к тым правам.»

³³⁴ Ten pat, p. 66, 78, 114, 116, 122, 124; E. Gudavičius, 1975, p. 53.

³³⁵ 1507–1528 m. išleisti paskiri nuostatai parengė šio skyriaus sudarymą – E. Gudavičius, 1975, p. 53.

³³⁶ Plačiau apie tai – E. Gudavičius, 1992, p. 89–116.

³³⁷ PLS, t. 2, d. 1, p. 118, 120.

³³⁸ S. Lazutka, E. Gudavičius, 2013, p. 30.

³³⁹ PLS, t. 2, d. 1, p. 138.

³⁴⁰ S. Lazutka, Pal. ir faks., p. 207–209.

³⁴¹ Ten pat, p. 207.

³⁴² Ten pat, p. 471.

³⁴³ Ten pat, p. 55.

³⁴⁴ Ten pat, p. 41.

3. I skyrius iš pradžių nebuvo numatytas, pradinis turėjo būti dabartinis II skyrius. Tai rodo, kad pradžioje į Statutą buvo žiūrima kaip į sunormintą teismo praktikoje išsirutuliojusios riterių teisės užrašymą.
4. I skyrius turėjo išryškinti didžiojo kunigaikščio valdymo funkcijas. Tai teisės surašymą pakreipė kodifikacijos linkme. Išryškėjo poreikis užpildyti tarpą tarp I ir VIII skyrių, sunorminti kuo plačiau ir smulkiau, sukuriant kuo visapusiškesnę teisinę sistemą.
5. Posūkis į kodifikaciją lėmė kuklų straipsnių antraščių sukaligrafavimą (II, III, IV, V, X, XI skyrių) ir nukėlė rankračio įrašimą į ketvirto dešimtmečio pradžią.
6. Zamoyskių nuorašą surašė didžiojo kunigaikščio raštininkas Kapočius Vaskavičius.

BIBLIOGRAFIJA

Bardach J., 1999 – J. Bardach, *Statuty Litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa, 1999.

Gudavičius E., 1975 – E. Gudavičius, „Feodalinė teisė Lietuvoje“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1975, Nr. 4.

Gudavičius E., 1992 – E. Gudavičius, „Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai“, in: *Karo archyvas*, 1992, t. 13.

Gudavičius E., 2005 – E. Gudavičius, „Pora pastabų apie Pirmojo Lietuvos Statuto Slucko nuorašo rašovą“, in: *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha. Straipsnių rinkinys*, sudarytojos I. Valikonytė ir L. Steponavičienė, Vilnius, 2005.

Jakubovskis J., 1921 – J. Jakubovskis, *Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją*, Kaunas, 1921.

Jasas R., 1971 – R. Jasas, „Bychovco kronika ir jos kilmė“, in: *Lietuvos metraštinis. Bychovco kronika* [Lituanistinė biblioteka, 10], Vilnius, 1971.

Koranyi K., 1935 – K. Koranyi, „O niektórych postanowieniach karnych Statutu Litewskiego z r. 1529“, in: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego*, Wilno, 1935.

Laucevičius E., 1967 – E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, Vilnius, 1967.

Lazutka S., Gudavičius E., 2013 – S. Lazutka, E. Gudavičius, „Pastabos apie I Lietuvos Statuto surašymą“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2013, t. 32.

Urban W., 2000 – W. Urban, „Lietuviai Krokuvoje nuo XIV a. pabaigos iki 1579 m.“, in: *Šešiolikto amžiaus raštija* [Senoji Lietuvos literatūra, 5 knyga], Vilnius, 2000.

Vansevičius S., 2005 – S. Vansevičius, „Teismo procesas pagal 1529 metų Lietuvos Statutą“, in: *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha. Straipsnių rinkinys*, sudarytojos I. Valikonytė ir L. Steponavičienė, Vilnius, 2005.

Willoweit D., 2005 – D. Willoweit, „Das Litauische Statut von 1529 vor dem Hintergrund der Gesetzgebung und Jurisprudenz seiner Epoche“, in: *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha. Straipsnių rinkinys*, sudarytojos I. Valikonytė ir L. Steponavičienė, Vilnius, 2005.

Любавский М. К., 1915 – М. К. Любавский, *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*, Москва, 1915.

Старостина И. П., 1991 – И. П. Старостина, «Судебник Казимира 1468 г.», in: *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования, 1988–1989 гг.*, Москва: Наука, 1991.

DIE NIEDERSCHREIBUNG DES ERSTEN LITAUISCHEN STATUTS

Stanislovas Lazutka, **Edvardas Gudavičius**

Zusammenfassung

Die Zamoyski-Abschrift des ersten Statuts bilden die Bögen der verschiedenen Größe (der Zahl der Papierblätter), wo jeder Bogen einer gesonderten Abteilung gewidmet ist. Die Wassermarken des Bogenpapiers unterscheiden am meisten unter sich und das weist die verschiedene Entstehungschronologie selbst der Bögen an. Man sieht die frühlichste Chronologie der IX., XII. und XIII. Abteilungen (1526) ein. Diese und VIII. Abteilung sind die Überartungen einer früheren nichtankündigten Redaktion (die Überartung bestand in der Bildung genauer formulierten und itemierten Artikel). Den großen Teil der Abteilungen-Papierbögen (I., II., III., VI., VII., VIII., XI.) faßt die Zeitspanne des letzten Drittels der zwanzigsten Jahre um. Man muß hier I. und VIII. Abteilung beachten: sie wurden früh angefangen und spät vollendet (der Register der I. Abteilung wurde sogar nach der Einbindung des Folianten eingetragen).

Die erste Abteilung als solche wurde zuerst nicht vorausgesehen: sie hat keine Benennung, ihr Text folgt unmittelbar der Einleitung des Statuts. Die Artikel dieser Abteilung entstanden im Gang der Arbeit als unvermeidliche Unentbehrlichkeit, in der lateinischen Übersetzung *quae principi propius accedere videntur* umgerissen. Die Lücke zwischen der I. und der VIII. Abteilung füllten die neuen, meist aus der

Gerichtspraxis entstehenden Abteilungen aus. Damit fasste das Statut das Militärdienst-, Stand-, Familien-, Pflege-, Gerichts-, Strafrecht des Adels um. Das war eine Wende in der ganzen Arbeit, welche statt der mechanischen Auslegung eines Gerichtsbuches das kodifizierte System zu bilden anstrebte. Nach der VIII. Abteilung wurden noch die Punkte über Pfandrecht und die Verordnungen des Bauernrechts zugeführt. Das anfängliche Statutbildungsvorhaben nach dem Muster der polnischen Gesetzsammlung von Jan Łaski die einfache Niederschreibung zu machen wurde in das Systemausbauung umgewandelt. Diese Wendung hat sich in einer (sehr bescheidener) Kaligraphierung abgespiegelt. Die Artikelaufschriften der I., VI.–IX., XII., XIII. Abteilungen sind noch im „gotischen“ Kyrillkursiv (wie der Artikeltext) geschrieben. Das sind die in dem letzten Drittel der zwanzigsten Jahre und die etwa um das Jahr 1529–1531 entstandenen Abteilungen. Die II., III., XI. Abteilungen mit den halbustavischen Artikelaufschriften sind ohne Zweifel in den ersten dreißigsten Jahren geschrieben worden. Die letzte Gruppe (auch mit den halbustavischen Aufschriften) der IV., V., X. Abteilungen entstanden etwa um das Jahr 1531.

Die „monitorische“ Zamoyski-Handschrift hat der Schreiber der großfürstlichen Kanzlei Kopotj Waskowitsch (†) niedergeschrieben.

Įteikta 2016 04 08

Parengta skelbti 2016 05 28